

Tussen centrum en periferie

*Giften en corruptie in de vroegmoderne politiek**

René Huiskamp

“In Limburg zijn we wat bourgondischer en wat ik deed was standaard.” Met deze uitspraak verdedigde een Limburgse provincie-ambtenaar zich onlangs voor de rechtbank, waar hij werd beschuldigd van het aannemen van giften in ruil voor het doorspelen van informatie over provinciale subsidieprojecten. Het is natuurlijk een zwak argument in de rechtszaal: wat de kwalificatie ‘bourgondisch’ precies inhoudt maakte de ambtenaar niet duidelijk. Het woord sprak een journalist van het dagblad *Trouw* echter zo aan dat het in de kop werd opgenomen. Een uitspraak van de officier van justitie haalde de kop weliswaar niet, maar is zeker vermeldenswaard: “Ambtelijke corruptie is een langzaam-werkend gif, dat het vertrouwen van de samenleving schokt.”¹

De twee uitspraken geven goed aan waar het bij corruptie om draait: in de eerste plaats is dat natuurlijk het spanningsveld tussen het belang van het individu en het collectief, ofwel het privé-domein en het publieke domein. Maar impliciet is er ook een meningsverschil over het publieke domein zelf: volgens de interpretatie van de (vrouwelijke) officier van justitie strekt dit zich uit over “de (Nederlandse) samenleving” namens welke zij recht vordert. Dit publieke domein werd volgens haar vergiftigd door de giften die door de ambtenaar werden aangenomen. De ambtenaar spreekt echter over “wij in Limburg”. In die publieke ruimte wordt het uitwisselen van geschenken kennelijk volgens een andere, zo men wil Bourgondische, standaard beoordeeld.

Het gaat hier niet om de vraag of er in het Zuiden inderdaad zo’n standaard bestaat, en zo ja, wat deze dan precies behelst en of de ambtenaar er zich in dit geval op kan beroepen – de rechter vond kennelijk van niet en veroordeelde de man tot twee maanden voorwaardelijk en een boete van 20.000 gulden. Van belang is hier dat hij zich er op beroept.

Een bruikbare definitie van het begrip corruptie is de volgende:

“Corruption is behavior which deviates from the formal duties of a public role (elective or appointive) because of private-regarding (personal, close family, private clique) wealth or status gains; or violates rules against the exercise of certain types of private-regarding influence.”²

Vereenvoudigd: corruptie is gedrag dat in strijd is met de plichten die voortvloeien uit het bekleden van een openbare functie, of, ruimer gedefinieerd, plichten die voortvloeien uit het behartigen van een algemeen belang. Hierbij moet de overtreder uit zijn op een materieel of immaterieel voordeel voor hemzelf, of voor een besloten groep waartoe hij zichzelf rekent.

In de regel wordt deze definitie opgevat als wangedrag van *individuen* dat ten koste gaat van *het* algemeen belang, zoals dat vastgelegd is in de wetgeving. Dat er verschillende politieke ruimten, en dus verschillende, eventueel strijdige, 'algemene belangen' naast elkaar kunnen bestaan, wordt vaak vergeten. Dit uitgangspunt is cruciaal voor het onderwerp van dit artikel, giften en corruptie in de politiek van de vroegmoderne tijd. Vooraf zij de lezer erop gewezen dat hier een ruime definitie van het begrip gift wordt gehanteerd: het gaat om het object van het schenken, een voorwerp of een dienst, maar ook om de handeling zelf. Bovendien is de maatschappelijke context waarbinnen de giften worden uitgewisseld van belang.

De voornaamste doelstelling is om duidelijk te maken welke plaats giften innamen binnen de zeventiende- en achttiende-eeuwse politieke samenleving, in het bijzonder die van de Meierij van 's-Hertogenbosch, en wat dit zegt over de veranderende verhouding tussen deze periferie en het door de generaliteitsorganen gevormde centrum. Dit proces wordt onderzocht aan de hand van twee case-studies, één zeventiende- en één achttiende-eeuwse. Deze cases worden beschreven en geanalyseerd aan de hand van denkbeelden betreffende het thema reciprociteit zoals die sinds het 'Essai sur le don' van Marcel Mauss binnen de sociale wetenschappen ontwikkeld zijn.³ De theorievorming rondom de gift als maatschappelijk verschijnsel is van groot nut binnen de huidige politieke geschiedschrijving, waarin de thema's staatsvorming en de verhouding centrum-periferie een belangrijke plaats innemen.⁴ In dit artikel wordt het standpunt ingenomen dat de uitwisseling van giften een dubbele moraliteit kent. In de eerste plaats die van de reciprociteit: mede door het regelmatig uitwisselen van giften onderhouden mensen relaties, en creëren ze een publieke ruimte. In de tweede plaats geldt een moraliteit van de markt: giften worden uitgewisseld ter verkrijging van een specifiek voordeel.⁵ Bij de case-studies die in dit artikel aan de orde komen is het zinvol om deze dubbele moraliteit in het oog te houden; giften die binnen het politieke bedrijf worden uitgewisseld zeggen iets over de intentie van gever en ontvanger, maar ook iets over de ruimte waarbinnen of de ruimten waartussen ze worden uitgewisseld.

Giften en corruptie: de Republiek

Samen met zaken als ambtenverkoop en patronage staan giften als onderdeel van het laat-middeleeuwse en vroegmoderne politieke bedrijf de laatste jaren volop in de belangstelling. De meeste auteurs zien giften die politiek handelen vergezelen als een vorm van corruptie. Volgens deze visie was de uitwisseling van giften een onderdeel van het patronage- en bemiddelingssysteem dat de expanderende vroegmoderne staat in de gelegenheid stelde zonder al te veel verzet te penetreren op de lagere, vroeger min of meer onafhankelijke, bestuursniveau's. Concreet betekent dit dat lokale groepen of individuen door middel van geschenken de contacten met bepaalde vertegenwoordigers van centrale instellingen probeerden warm te houden; op een directe of indirecte manier beïnvloedden zij zo de besluitvorming. Een gunstig besluit op een rekest werd

gezien als de tegengift. In zekere zin bedienden de partijen zich hierbij van een bekende code: in de vroegmoderne plattelandssamenleving, zeker die van Oost-Brabant, stond het sociale leven in het teken van de uitwisseling van giften.⁶ En aangezien salariëring binnen het politieke bedrijf nauwelijks bestond, waren ambtenaren – die hun ambten vaak door middel van koop in eigendom hadden – in hoge mate afhankelijk van dit soort bezoldiging. Omdat het prille centrale bestuursstelsel zonder deze contacten niet kon functioneren, was het niet mogelijk om de politieke handelingen volgens de door het stelsel zelf geïntroduceerde bureaucratische normen te laten verlopen.⁷

Normen waren er dus wel degelijk; ze werden vastgelegd in ordonnanties van lokale en centrale overheden en op overtredingen stonden formeel sancties. Daarom achten de meeste auteurs zich gerechtigd om bij overtredingen van corruptie te spreken.⁸ Problematisch hierbij is wel dat er geen echte standaard was. Wat algemeen werd afgekeurd was het omkopen van rechters en het accepteren van giften van vertegenwoordigers van een buitenlandse mogendheid. Giften die werden uitgewisseld om de banden met een ‘binnenlandse’ politieke relatie aan te halen werden echter geaccepteerd.⁹

Normen konden echter worden aangescherpt. In de standenstaat zoals die in de hoge middeleeuwen vorm kreeg – in Brabant aan de hand van de zogeheten ‘Blijde Incomste’ – werden afspraken gemaakt om spijziek gedrag van de landsheren en hun vertegenwoordigers aan banden te leggen.¹⁰ Voor de Republiek is het op de Grote Vergadering uitgevaardigde *Placaet, Jegens 't presenteren ende nemen van verboden Giften ende Gaven* van 1 juli 1651 van belang. Hierin verboden de Staten-Generaal iedereen uitdrukkelijk om aan iemand van de hoge regering, of andere generaliteitscolleges (inclusief gezins- en familieleden en andere belanghebbenden),

“te presenteren, geven ofte beloven, directelick ofte indirectelick, oock niet by eenige onderhandelinge, koop, permutatie, oft andersints, eenige giften ofte gheschencken van eenige dingen, hoe kleyn die souden mogen wesen, oock van Dranck ofte Eet-Waren, om t'obtineren, ofte gheobtineert te hebben, voor hem selven ofte yemandt anders, directelick ofte indirectelick, eenige Ampten, Officien, Beneficien, Octroyen, Sententien, Resolutien ofte Dispositien, op eenigerhande saecken, ofte om de expeditie van dien, onder wat pretext het oock soude mogen wesen.”¹¹

De staten van de verschillende gewesten verbonden zich hierbij onderling om alle resoluties en vonnissen, die door hen genomen of gewezen werden tegen eventuele overtreders, prompt uit te voeren, of strikt te procederen volgens inhoud van het plakkaat. Het plakkaat werd in 1715 min of meer herhaald, met één wijziging, namelijk dat het wel geoorloofd was om “kleynigheden van eygen gewas ofte vangst, die aanstondts geconsumeert werden” te schenken.¹² Naleving van het plakkaat werd primair gewaarborgd door de eed van zuivering die ambtsdragers moesten afleggen.¹³

Dit soort plakkaaten is herhaaldelijk van kritische kanttekeningen voorzien, om te beginnen door Liewe van Aitzema die erop wees dat het algemeen belang onder een veelkoppige regering toch niet wordt nagestreefd en dat de regenten

allemaal boter op hun hoofd hadden. Als zaakwaarnemer van de Hanzesteden Hamburg en Bremen in Den Haag kende hij het klappen van de zweep. Volgens Aitzema was het de regenten er met de invoering van het plakkaat van 1651 alleen maar om te doen de onrust onder de 'brede gemeente' te bezweren.¹⁴ Dit cynische standpunt is door geschiedschrijvers vaak herhaald.¹⁵ Hiertegen kan worden ingebracht dat corruptie de zeventiende- en achttiende-eeuwse gemoederen wel degelijk bezig hield, niet alleen vanuit een formeel-juridisch, maar ook vanuit een moreel standpunt.¹⁶ Dit gold niet alleen voor de 'brede gemeente', maar ook voor de regenten zelf. Raadpensionaris Johan de Witt hield zich zoals bekend nauwkeurig aan de inhoud van het plakkaat en stuurde iedere gift terug. Hij beseftte terdege dat de puur Republikeinse staatsvorm, de zogeheten 'ware vrijheid', gebaat was bij een morele code waaraan de vertegenwoordigers van de verschillende gewesten, of tenminste van het gewest Holland, zich moesten houden. Wie geen oog heeft voor dit morele standpunt, gaat voorbij aan een belangrijk aspect van de politieke cultuur van die tijd.

Aan het feit dat corruptie in de vroegmoderne tijd formeel-juridisch een eenduidige betekenis had, is evenwel niet de conclusie te verbinden dat het politiek gedrag consequent aan de inhoud van de plakkaaten getoetst werd; het monopolie op het publieke domein was een pretentie die overheidsinstellingen probeerden waar te maken.¹⁷ In de Nederlandse statenbond was die behoefte overigens lange tijd gering. De Opstand was immers vooral gericht tegen de centralistische politiek van de Habsburgers. Ten opzichte van de Generaliteitslanden zouden de centrale overheidsorganen van de Republiek – in het bijzonder de Raad van State – hun reserves op dit punt laten varen. Hetzelfde kan gelden hebben voor de door stedelijke magistraten gedomineerde staten van de gewesten ten opzichte van het platteland.

Het dorp in de staat

In 1907 verscheen in *De Gids* een artikel van de hand van de Leidse historicus Japikse, 'Cornelis Musch en de corruptie van zijn tijd'. Japikse boog zich in deze bijdrage over de malversaties van Musch, griffier van de Staten-Generaal van 1628 tot december 1650; deze sloeg toen, een maand na de dood van Willem II, de hand aan zichzelf. Reeds jaren voor zijn dood had Musch een bedenkelijke reputatie: het was een publiek geheim dat de griffie onder zijn bewind was verworden tot een politieke nering waar minder zwaarwegende besluiten en benoemingen aan de hoogste bieder werden verkocht. De inhoud van pamfletten en met name ook de instructie van de griffie van 23 augustus 1646, maken dit wel duidelijk. In de instructie werd onder meer bepaald dat de griffier geen personen openlijk of onder de hand mocht aanbevelen; geen invloed mocht uitoefenen op de besluitvorming; geen traktement, pensioenen of 'gagiën' van andere mogendheden dan de staten mocht ontvangen; en tenslotte dat hij van niemand giften, gaven of geschenken mocht aannemen, op straffe van eerloosverklaring en ontzetting uit het ambt. Musch legde een eed af op de instructie,

waarop de storm wat bedaarde. Uit onderzoek na zijn dood bleek echter dat hij zich nauwelijks of niet aan de inhoud van de resolutie had gestoord.¹⁸

Het onderzoek na de dood van Musch, dat in de periode september 1651-januari 1652 uitgevoerd werd door de gecommiteerde raden van Holland en de advocaat-fiscaal van het Hof van Holland, is van belang vanwege de timing: de affaire-Musch vormt de directe aanleiding tot het uitvaardigen van het al eerder genoemde *Placaet, Jegens 't presenteren ende nemen van verboden Giften ende Gaven* van 1 juli 1651. Het onderzoek vond plaats na de dood van de griffier en diens patroon Willem II en was in de eerste plaats gericht tegen hun medestanders, 'orangistische' vertegenwoordigers uit verschillende gewesten in de Staten-Generaal en de Raad van State. Herhaaldelijk is er dan ook op gewezen dat het ging om een politieke afrekening met personen wier machtsbasis in feite al was weggefallen.¹⁹

Belangrijker in het kader van dit artikel is de aard van de corrupte praktijken zelf. Om wat voor giften ging het eigenlijk, en binnen welke context werden ze uitgewisseld? Om met het laatste te beginnen: in hun rapportage baseerden de gecommiteerde raden zich grotendeels op stukken van een zekere Willem van Cuylenburg. Van Cuylenburg was een zogeheten *solliciteur*, een lobbyist die namens anderen contacten legde met personen in het Haagse politieke circuit: tot het recommanderen en expediëren van zaken – het daadwerkelijk in behandeling nemen van de verzoeken – gingen deze lieden in de regel pas over nadat er giften gedaan of beloofd waren.²⁰ Van Cuylenburg, die in september 1651 werd gearresteerd, had al een lange carrière als solliciteur achter de rug. Dat zijn activiteiten niet bepaald onopgemerkt bleven, blijkt wel uit een tegen Musch gerichte pamflet uit 1646, waarin hij genoemd wordt als een van de "Schelmsche Makelaers" uit de omgeving van de griffier.²¹

Van Cuylenburgs cliënten waren voornamelijk afkomstig uit de Generaliteitslanden. Zonder vertegenwoordiging in de Staten-Generaal konden de daar aanwezige particulieren of instellingen hun zaak alleen schriftelijk inbrengen, of gebruik maken van een solliciteur.²² Deze benaderde op zijn beurt Cornelis Musch en leden van de Staten-Generaal of de Raad van State, die dan een verzoek uit de Generaliteitslanden 'bevorderden'. Zulke verzoeken betroffen kwesties als de toewijzing van ambten, belastingverlaging voor dorpen of kwartieren, afschaffing of opschorting van bepaalde maatregelen, en ook wel de niet onbelangrijke vraag of een bepaald gebied buiten de jurisdictie van de staat viel.²³ Zo was de door het krijgsgeweld verjaagde abt van Postel, Cornelis van Boesdoncq, in de jaren dertig en veertig actief om een verklaring van de Staten-Generaal te krijgen dat zijn abdij buiten de Meierij van 's-Hertogenbosch en als zodanig niet 'binnen het ressort van de staat' gelegen was. Het kostte veel pijn en moeite. De abt schonk in totaal meer dan tienduizend gulden aan de griffier en verschillende leden van de Staten-Generaal en de Raad van State in de vorm van geld, wijn, wildbraad, textiel en een obligatie. In andere zaken werden er tevens giften gedaan aan regionale belastingontvangers in Staats-Vlaanderen en Staats-Brabant.²⁴

Uit de stukken blijkt dat er een onderscheid werd gemaakt tussen entame-rende en continuerende giften. Van Boesdoncq stuurde bijvoorbeeld op advies van Musch of één van diens medestanders enkele 'amen' wijn aan een aantal leden van de Raad van State om een gunstig advies te krijgen. Eén lid, de tesorier, stuurde de wijn terug; de anderen accepteerden. Hiermee was het contact gelegd, maar vervolgens was het van belang om de zaak warm te houden. Hoeveel hiervoor nodig was, liet de abt aan de discretie van Van Cuylenburg over.²⁵ Van Boesdoncq verwachtte natuurlijk een wederdienst, maar in het geval van Musch bleef die vaak uit, omdat de griffier zijn eisen steeds verder placht op te schroeven. De abt klaagde in zijn brieven aan Van Cuylenburg dan ook dat Musch en zijn medestanders "altemaal geen vrienden sijn die haer vrienden geveijnsden".²⁶ Uit deze teleurstelling spreekt het verlangen naar 'goede correspondentie', een stabilisering van de verhoudingen. Van Boesdoncq stelde op dat punt met name vertrouwen in de Zeeuwse afgevaardigde voor de Raad van State Jacob van Berchem, die eens zou hebben gezegd,

"dat het Collegie van den Raed was een politijcq collegie, dat de saken aldaer vallende bestonden in faveuren ende gratien, ende meest waren Res Adiaphora [Res Adiaphorae, zaken die in het midden liggen, RH], ende dat daer voor wel een gratuiteijt mochte werden gedaen."²⁷

Deze aan Van Berchem toegeschreven opmerking is niet onbelangrijk. Hij bedoelde hiermee dat het regenten in zaken van 'policie' in zekere zin vrij stond om hun diensten te verlenen aan wie zij zelf wilden en volgens het tarief dat zij zelf vaststelden. Uitgangspunt bij deze 'res adiaphorae' was dat het bevorderen van het belang van één partij niet ten koste ging van dat van een andere; dit in tegenstelling tot zaken van justitie, waar een rechter een uitspraak deed in een geschil tussen twee partijen en dus altijd onpartijdig moest zijn.²⁸ Op zich sneed dit argument van Van Berchem geen hout. Er was namelijk wel degelijk een verliezer als er in zaken van 'policie' in ruil voor geschenken een gunst werd verleend, namelijk de staat, en in een resolutie uit 1652 van de Staten van Holland wordt dit ook expliciet gezegd.²⁹ Een voorbeeld maakt dit duidelijk. In 1645 waren de besturen van een aantal plaatsen in de Meierij van mening waren dat hun quotum in de gemene middelen (aangeschreven accijnzen) te hoog was gesteld. Zij deden toen, onder meer via de Bossche edelman Charles Vladeracken (heer van Nemelaer, gelegen in het kwartier Oisterwijk), een beroep op Van Cuylenburg, die bij succes een derde deel van de korting in het vooruitzicht werd gesteld. De oorspronkelijke voorwaarde was dat hij dan zelf de giften aan de leden van de regeringscolleges zou doen, maar dit sloeg de sollicitateur af, "vermits enige heren alvooren haer faveur toe te seggen wilden weeten seeckerlijck wat sij souden genieten".³⁰ De plaatsen slaagden er na toezegging van duizenden guldens inderdaad in om de quota naar beneden te krijgen, maar vertoonden daarna weinig animo om de beloofde sommen te betalen. Enkele regenten van Sint-Oedenrode gingen persoonlijk naar Den Haag, lichtten bij een klerk een authentieke kopie van de op het rekest genomen beslissing. Op die manier probeerden ze de Meierijse belastingontvanger Gans zonder betaling van

de beloofde som gelds te dwingen om hun quotum te verlagen. Gans en enkele andere heren moesten dit knarsetandend toelaten, omdat ze zichzelf niet konden compromitteren. De in verlegenheid gebrachte Vladeracken deed dit soort acties af met de opmerking dat sommige boeren – hij bedoelde de lokale regenten – “loeren ende schelmen inder Natuijren” waren.³¹

Bovenstaande zaken maken een aantal dingen duidelijk. In de eerste plaats was er zoals gezegd wel degelijk een partij die schade leed bij dit soort transacties: de staat. Een deel van de staatsinkomsten verdween immers in de privé-beurs van haar vertegenwoordigers. De transacties waren echter wel voordelig voor de in de periferie gelegen dorpen. In de tweede plaats is duidelijk dat bij deze omkooppraktijken de interventie van vertrouwenspersonen dringend gewenst was. Het waren niet in de eerste plaats de Meierijse plaatsen, maar vooral hun vertegenwoordigers die uit waren op goede correspondentie met het centrale gezag. Politiek was een kwestie van vraag en aanbod, en aangezien de lijnen tussen Den Haag en de Generaliteitslanden lang waren, dienden zich vanzelf personen aan om te bemiddelen tussen de leden van de regeringscolleges, en de uiteindelijk van hun beslissingen afhankelijke regionale en lokale besturen.³² Daar kwam nog bij dat beslissingen die door de hoge colleges op de rekesten genomen werden, door de lagere overheden of individuen zelf bij de griffie moesten worden afgehaald. Dit maakte bemiddeling om praktische redenen noodzakelijk.

Het is vooral wegens het optreden van die bemiddelaars dat de zeventiende-eeuwse Haagse politiek in een kwade reuk stond; niet alleen als het ging om belangrijke staatszaken (in het Haagse circuit werd immers primair buitenlandse politiek bedreven), maar ook bij minder belangrijke binnenlandse aangelegenheden.³³ ‘Quanten’ (zwendelaars) werden zij wel genoemd,

“die daer in Den Hage op ende neer wandelen en die daer dagelijcx frequenteren de huysen en personen van hooghe en groote regenten (...) waervan eenige, hoewel inboorlinge en ingesetenen van desen Staet, haer selven qualificeren regenten, agenten, commissarissen van dese vorst, bisschop ofte prince, (...) dese dan die men weet en kendt, dat haer selven nergens anders mede generen, als om de eere, eedt en trouwe van de goede regenten te versoucken (...) Die maeckelaers ende negotianten van alle openvallende ampten en officiën behoort men met noch groter rigueur van justitie aen te grypen ende publicque op schavotten andere ten thone te stellen. Maer, eylacie (...) in plaetse van desen, soo werden sy van de hooghste regenten gecaresseert en getroetelt op hoope van vereeringen etc.”³⁴

Deze uitspraak werd gedaan vlak na de dood van Musch en had betrekking op een situatie die pas aan het einde van de zeventiende eeuw ingrijpend zou veranderen. ‘Op en neer wandelen’ en ‘dagelijcx frequenteren’ betekenen in het moderne spraakgebruik lobbyen. Het werd vooral gedaan door de in Den Haag opererende sollicitteurs, die als ze een vaste aanstelling van een stad of regio hadden agenten werden genoemd. Andere lobbyisten waren personen die regelmatig met een commissie van hun dorp, stadje of kwartier vanuit de Generali-

teitslanden naar Den Haag overkwamen. Beide typen makelaars onderhielden in de regel persoonlijke contacten met leden van de regeringscolleges; zeker de tweede groep zou men kunnen bestempelen als cliënten. Velen van hen hadden namelijk hun ambt of positie verkregen dankzij voorspraak van leden van de Staten-Generaal of Raad van State, die in sommige ambten het benoemingsrecht in handen hadden.³⁵ ‘Op en neer wandelen’ is een uitstekende omschrijving van wat deze personen deden. Ze maakten niet alleen hun opwachting bij hun eigen patroon, maar postten ook langdurig bij de huizen van de raadpensionaris, de griffier en anderen, en kochten hun huisknechten om ten einde binengelaten te worden, of de heren tenminste te spreken te krijgen.³⁶ Uit het bovenstaande citaat blijkt al dat ze zich daardoor in Haagse kringen niet bepaald populair maakten. Dit negatieve beeld leefde al evenzeer in de Generaliteitslanden. Dit had te maken met hun religie – zij waren in de regel hervormd, terwijl de bevolking overwegend katholiek was – maar waarschijnlijk ook met het feit dat ze voor hun werk, hoe noodzakelijk ook, een deel van het lokale budget opstrekten en daarmee tegelijk in Den Haag goede sier maakten.³⁷

Makelaars waren ook in de Meierij zelf actief met het doen van giften namens de verschillende plaatsen. Er werd op grote schaal geschonken aan militaire, geestelijke en politieke hoogwaardigheidsbekleders.³⁸ Een niet onaanzienlijk deel van het budget van de dorpen en stadjes werd, direct of via de kwartieren, besteed aan giften in geld of goederen, en aan onkostenvergoedingen voor de personen die ervoor zorgden dat de giften op hun bestemming terecht kwamen. Voor giften bestonden verschillende termen, die wel eens door elkaar gebruikt werden, maar toch op een soort onderverdeling wijzen. Er waren *recognitiën*, dat wil zeggen betalingen die vaak op een vaste dag – vaak kerstmis of nieuwjaar – werden vereerd aan hoogwaardigheidsbekleders als de gouverneur van 's-Hertogenbosch en de hoogschout. Ze weken in weinig af van een traktement en het uitblijven van betaling leidde dan ook tot klachten en dreigementen.³⁹ Ook bij het aantreden van deze personen, of na hun terugkeer na lange afwezigheid, werden geschenken gegeven, zogenaamde *congratulatiën* of *welkomsten*.⁴⁰ *Correspondentiegelden* en *vereringen*, die een vrijblijvender karakter hadden, werden gekoppeld aan door de begiftigde verleende ‘goede diensten’. Met name regionale belastingontvangers en Bossche regenten ontvingen vaak sommen voor het verlenen van uitstel van betaling of het buitenspel zetten van de in de dorpen gehate belastingpachters.⁴¹ *Defroyementen* waren vergoedingen van de kosten van inlogering en fouragering, vaak van militairen.⁴² Ten slotte waren er *gratuïteiten* of *liberale giften*, waarin heel duidelijk de relatie werd gelegd met een specifiek oogmerk en waar men vaak slechts een deel van de som vooraf betaalde. Het bekendste voorbeeld van dit soort giften zijn de sommen die werden betaald aan de gerechtsofficieren om hen ervan te weerhouden de katholieke mis te storen.⁴³

In deze wirwar van afdrachten is het moeilijk uit te maken waar de vrijwilligheid en reciprociteit ophouden en de salariëring en afpersing beginnen. Uit de specifieke vorm van de afdracht is het zeker niet op te maken: een geldbedrag kon heel goed als teken van dank en respect gegeven worden, terwijl geschenken

in natura (bijvoorbeeld varkens, wildbraad of zelfs karrevrachten turf) makkelijk afgevorderd konden worden. De aard van de relatie tussen de gemeenschap en degene die de gift ontving is wat dat betreft veelzeggender. De praktijk maakte duidelijk hoe de kaarten geschud waren. Militairen, vooral militaire gouverneurs van de vestingsteden, werden, zeker in tijden van oorlog, met veel ontzag bejegend en kregen vaak meer dan waarom ze vroegen. Politieke officieren, dat wil zeggen de hoogschout en de kwartierschouten, kregen een deel van hun geschenken bij wijze van recognitie, en een deel duidelijk bij wijze van verering. In het laatste geval werd meestal specifiek vermeld dat het voor verleende diensten was. Bij die verleende diensten moeten we in de eerste plaats denken aan het niet optreden tegen katholieke religieuze bijeenkomsten. Het was gerechts-officieren ten strengste verboden om in deze zaken schikkingen te treffen. Maar de verleiding was erg groot om dat toch te doen, niet alleen vanwege het financiële voordeel, maar vooral ook om de onrust die een zogeheten kerkstoring teweegbracht te voorkomen. In de praktijk betekende dit dat ze met veel rumoer huizen doorzochten en op 'papenjacht' gingen nadat ze de betrokken priesters en gelovigen, bij wie al eerder een afkoopsum bedongen was, hadden gewaarschuwd.⁴⁴ Deze praktijken waren zoals gezegd verboden en de uitgavenposten van de dorpen en kwartieren waren dan ook "gemasqueert": uit de beschrijving in de rekeningen viel niet op te maken waar het geld precies naar toe ging. Na 1672, toen de positie van de katholieke geestelijkheid geleidelijk aan beter werd, namen deze afkoopsummen de vorm van vaste afdrachten aan, die lange tijd in een schemerzone tussen legaliteit en illegaliteit bleven verkeren.

Voor na 1672 hebben de Staten-Generaal en de Raad van State serieuze pogingen ondernomen om de vertegenwoordigers van de Meierijse dorpen uit hun 'domein' te bannen. Dit streven richtte zich op drie actieterreinen: de Meierijse dorpen zelf – waarover later meer; de stad 's-Hertogenbosch, die een tweelachtige positie innam als stadstaatje enerzijds, en als garnizoensstad en administratief verlengstuk van de staat anderzijds; en de regeringscolleges in Den Haag. De plakkatens tegen verboden giften van 1651 en 1715 (die natuurlijk een verdere strekking hadden dan alleen de Meierij of de Generaliteitslanden) zijn in deze al genoemd. Ook van belang zijn de plakkatens en resoluties uitgevaardigd ter disciplinering van het personeel van de griffie: de resolutie "tegens eenige ingekropen abuijsen ende ongeregelheden op de Rolle van den Rade van Brabant" van 30 oktober 1674 is in deze illustratief.⁴⁵ Het in- en uitlopen van mensen die een audiëntie wilden, het "praeten ende snappen" en het rondlopen tijdens de zitting waarvan deze resolutie gewag maakt, belemmerden een goede rechtsgang, maar de omschrijving zou ook kunnen verwijzen naar een al te opdringerig lobbyen. Dit was al eerder tegengegaan in de resolutie van 20 december 1662, waarin het procureurs verboden werd om stukken te presenteren die niet opgesteld waren door een door de Raad geadmitteerde advocaat.⁴⁶

Politieke organen waren hier ook gevoelig voor. De Raad van State had in 1656 het aantal procureurs dat voor haar mocht optreden beperkt tot twaalf met name genoemde personen.⁴⁷ De Raad bestreed tevens het opnieuw indie-

nen van afgewezen rekest⁴⁸ en eigenmachtig optreden van personeelsleden (bijvoorbeeld kamerbewaarders), die namens derden ongevraagd allerlei stukken in de raadkamer legden.⁴⁹ De voor de Staten-Generaal optredende agenten verkregen steeds meer een monopolitiepositie.⁵⁰ Cruciaal voor de Meierij zijn tenslotte de gebeurtenissen van de jaren 1686-1690 geweest, toen de kwartiersbesturen als zelfstandige politieke organen praktisch werden uitgeschakeld. De betrokkenheid van leden van de Raad van State bij omvangrijke omkooppraktijken bij de halfjaarlijkse belastingverpachting te 's-Hertogenbosch leidde toen tot een gespierde resolutie van de Staten-Generaal, die aan de praktijken effectief een einde lijken te hebben gemaakt.⁵¹

Pieter de Bloot (1601-1658). *Het kantoor van de advocaat*, 1628.
Rijksmuseum Amsterdam

Al deze maatregelen – de maatregelen in 's-Hertogenbosch en op het gebied van het leger blijven hier buiten beschouwing – hebben de verschillende griffies en colleges zeker niet waterdicht gemaakt voor ongewenste beïnvloeding.⁵² Dat ze niet zonder effect waren, blijkt echter uit het feit dat het rond 1670 de gewoonte van de wereld was dat een schout of secretaris namens een dorp of kwartier naar Den Haag afreisde om een zaak te bevorderen, terwijl dat rond 1700 een zeldzaamheid was.⁵³ Het betekende niet dat er aan het systeem van giftentransacties een einde kwam; wel dat de context waarbinnen de geschenken werden uitgewisseld veranderde. In particuliere of semi-particuliere correspondentie van ambtsdragers uit de achttiende eeuw wordt vaak genoeg melding gemaakt van uitgewisselde geschenken, die onder uitbundige dankzegging en niet zelden onder toezegging van een wederdienst werden aanvaard. Het gaat hier doorgaans om legale giften: hazen, patrijzen, hammen, eieren, kaasjes en

andere “kleynigheden van eygen gewas ofte vanghst” waarvan het schenken sinds 1715 officieel door de beugel kon.⁵⁴ Ook de leden van de Bossche Leenen Tolkamer, een bureaucratisch orgaan bij uitstek, accepteerden giften van een partij *nadat* deze op voorspraak van de Kamer een gunstig vonnis van de Raad van State had gekregen.⁵⁵ Er waren natuurlijk uitzonderingen, zoals de leenman van de kamer Anthoni de Vlieger die een hem geschonken ham weigerde en de gulle gever schreef dat hij hem zou terugsturen, of ervoor zou betalen. Zijn toon was knorrig:

“Ik ben daar over verwondert, alzoo Uedele mij geene de minste verpligting heeft; En ik ben *in zulcke omstandigheden* [curs. RH] nooit gewoon presenten te ontvangen.”⁵⁶

De staat in het dorp

Het Brabantse dorp is het beste te omschrijven als een onder gezamenlijk bestuur gesteld conglomeraat van gehuchten, die in de regel ook als één rechtspersoon naar buiten traden.⁵⁷ Het is hier niet de plaats om diep in te gaan op de lokale bestuursorganisatie, en op de kwestie dat sommige dorpen in de Meierij (deel van een) heerlijkheid waren, en andere direct onder de landsheer ressorteerden. Essentieel is, dat de dorpsgemeenschap – soms alleen, soms in samenwerking met andere dorpen – een ruimte vormde waarbinnen de onderlinge vrede en harmonie door middel van rechtspraak bevorderd werd of moest worden. Zeker in de zeventiende en achttiende eeuw, was het dorpsbestuur bovendien de beheerder van nogal wat gemeenschappelijke goederen en rechten: het beheer van de gemene gronden, het onderhoud van de wegen en de armenzorg behoorden tot zijn taken, en hiervoor werden bijzondere functionarissen aangesteld. Hoe bestuur en ingezetenen zich moesten gedragen, was vastgelegd in de zogeheten keuren, en na 1650 ook wel in dorpsreglementen. Het waren de dorpsbestuurders, of bijzondere door het bestuur aangewezen vertegenwoordigers, die de externe belangen van de gemeenschap, de ‘*communitas villae*’, behartigden.

Het begrip ‘algemeen belang’ was op het lokale niveau concreet. Een schepen moest beloven dat hij rechtvaardig zou oordelen, en bekrachtigde dit met de eed dat hij zich bij zijn oordeel niet zou laten leiden door verwantschap, vriendschap, materieel gewin of angst voor represailles.⁵⁸ Gezworenen (beheerders van de gemene gronden), zettters (personen die de lasten per huishouden of per hoeve omsloegen) en armmeesters waren onder ede verplicht om de hun opgelegde taken volgens de keuren en costumen (het gewoonterecht) eerlijk waar te nemen.

Hierbij mochten ze “*noch door verdrag, gifte ofte vereering, nogte oock door oogluijcking, dissimulatie ofte conniventie*”, zoals dat in 1680 in een instructie aan de gezworenen van het dorp Veghel werd geformuleerd, iets doen of gedogen wat tot nadeel van de gemeente zou kunnen leiden.⁵⁹ Hetzelfde gold voor de borgemeesters, die belast waren met de inning en het beheer van de dorpslasten. Als de bestuurder was beëdigd, werd hij “in ban en vrede geleid”, dat wil zeggen

dat hij in zijn uitoefening van zijn functie niet belemmerd mocht worden en als individu niet aansprakelijk mocht worden gehouden voor taken die hij van overheidswege verrichtte. Het sluiten van de rekening diende te geschieden “met open deuren en vensters.”

Dorpsadvocaat die in ruil voor onder andere goederen in natura diensten verleent voor de plattelandsbevolking. Schilderij van Pieter Bruegel de Jonge uit 1621 (Museum voor Schone Kunsten, Gent)

Enigszins buiten deze politieke orde vielen drie functionarissen die primair vertegenwoordigers van het (lands)heerlijk gezag waren: de officier – hoogschout en kwartierschout in zogeheten statendorpen, drossaarden in de heerlijkheden – de secretaris, en de vorster of gerechtsdienaar. Hun werkzaamheden besloegen zowel het terrein van de justitie als de ‘politie’, dat wil zeggen, enerzijds de rechtspraak en alles wat daarmee samenhang, anderzijds de administratie. De officier (of zijn stadhouder) zat de schepenbank voor tijdens de rechtszitting, maar hij was ook degene die de schepenen namens de landsheer of een plaatselijke heer benoemde, en hen en andere dorpsfunctionarissen de eed afnam. De secretaris hield de gerechtelijke protocollen bij, maar hij stelde ook, in overleg met de andere bestuurders, de belastingkohieren op. De vorster daagde de personen in die een zaak voor de schepenbank hadden lopen, legde beslag op de goederen van wanbetalers en trad tevens op als veldwachter en cipier. Alle drie de ‘beroepsgroepen’ (de ambten, of tenminste de taken die bij die ambten hoorden, werden niet zelden door één persoon waargenomen) waren in de lokale gemeenschap weinig populair. De impopulariteit steeg alleen maar als de taken werden gecombineerd met functies als belastingcommies, notaris, procu-

reur en advocaat; beroepen waarvan de beoefenaars de naam hadden te teren op de zak van de gewone man. Het negatieve imago van deze beroepsgroepen werd uitgebeeld op talloze schilderijen en prenten, en verwoord in moppen en toneelstukken. Hun cardinale ondeugd was uiteraard de *Avaritia*: belustheid op materieel gewin.⁶⁰

Om misverstanden te vermijden: de termen 'communitas villae' en 'ban en vrede' verwijzen niet naar een paradijselijke sociale toestand die slechts door de boze buitenwereld verstoord kon worden. De keuren, resolutieboeken en andere bronnen maken duidelijk dat de samenkomsten van bestuurders gepaard gingen met een vaak overvloedige drankconsumptie, en soms ook met uitgebreide banketten, op kosten van de gemeenschap, en ook wel op kosten van de wegblijvers. Plaats van bestuurlijk overleg en van de belastingcollecte was niet zelden de herberg. Lokale verpachtingen van tienden, houtschat en andere lasten kenden het fenomeen van de wijnkoop: degene die de belasting had gemijnd, betaalde het verschuldigde bedrag meestal pas later, maar gaf wel een bedrag uit dat besteed werd aan de drank die tijdens de verpachting geconsumeerd werd.⁶¹ Bij de installatie van een nieuwe predikant werden banketten aangericht. Dit laatste geeft meteen het conflict-bezwerende karakter van dit soort gelegenheden aan. De gezamenlijke consumptie was een vredeshandeling, een teken van goede wil.

Ook de bezoldiging stond in het teken van deze reciprociteit. De ambtenaren verrichtten zoals gezegd hun taken niet tegen een vast traktement, maar werden bezoldigd per handeling, volgens vastgestelde tarieven. Op het justitiële terrein zou dit gedurende het gehele Ancien Régime regel blijven; op het gebied van de 'politie' zouden ingrijpende veranderingen plaatsvinden. De bezoldiging van vorsters is hiervan het beste voorbeeld: zij verrichtten hun gerechtelijke taken aan de hand van voorgeschreven tarieven.⁶² Voor hun 'politieke' diensten ontvingen ze een gering traktement als kamerbewaarder. Verder werden ze in de meeste plaatsen voorzien van een uniform en sabel, en jaarlijks van een nieuw paar schoenen.⁶³ Bovendien hielden ze verschillende 'omgangen' – in de regel met nieuwjaar, rond Pasen, en in de oogsttijd – waarbij zij van ieder huisgezin geld, eieren en graan afvroegen. In deze onderscheidten zij zich dus niet van bedelmonniken, schoolmeesters en pastoors, dienstboden, of Driekoningen-zingende jongeren.⁶⁴ Niet zelden zongen vorsters liederen, of schoten ze hun geweer af voor de deuren, in afwachting van een gift.⁶⁵

Het reciprociteitsbeginsel was in principe wel te verenigen met het gemenebest van de dorpsgemeenschap: gelagen en banketten van bestuurders werden door de gemeenschap geduld, tenzij de kosten de spuigaten uitliepen.⁶⁶ De hoge overheid had er meer problemen mee, om twee redenen. In de eerste plaats vanuit een disciplinair oogpunt: drinken en klinken werd niet bevorderlijk geacht voor een verantwoorde besluitvorming. Vandaar ook dat het 'reglement op de politieke reformatie' van 1660, dat mede bedoeld was om de protestantisering van lokale besturen in onder andere de Meierij te bevorderen, in artikel

XVII het houden van gerechten in herbergen verbod, met het argument dat een correcte uitoefening van de Justitie essentieel was voor een goed bestuur en

“met nuchterhey, heylighey ende bedaerthey behoort bekleet te werden, niet met slemperyen ende slordighey tot vilipendie [onterende afbreuk] van de selve, oock tot groote onnutte kosten van Schouten, Schepenen en Secretarissen, en dickmael tot mercelijck nadeel van Partyen.”⁶⁷

Het tweede argument van de hoge overheid tegen de maaltijden wordt hier in één adem met het eerste genoemd: de gelagen leiden tot ‘onnutte kosten’ voor de lokale gemeenschap, die het al moeilijk genoeg heeft de van landswege gevorderde belastingen op te brengen. Het spreekt daarom vanzelf dat de ‘slemperijen’ ook niet mochten plaatsvinden in de nieuwe lokaties waar de gerechten voortaan zouden moeten plaatsvinden. Secretarissen was al eerder, in 1654, aangezegd om hun schrijfarbeid in hun eigen huis en niet in de herberg te verrichten.⁶⁸ In sommige door de Raad van State geratificeerde dorpsreglementen – die in het algemeen snel in onbruik raakten – gold het verbod in de herberg te vergaderen voor alle bijeenkomsten van de regenten.⁶⁹ Helemaal verboden werd het maaltijdhouden door schepenen overigens niet: de welkomstmalen van de predikant zijn al genoemd, en ook bij ‘het veranderen van de wet’, dat wil zeggen de jaarlijkse benoeming van een nieuw bestuur, mocht binnen een bepaalde kostenlimiet gefeest worden.⁷⁰ En ook op het punt van de lokatie van het nieuwe politieke theater viel er wel een mouw aan te passen. Het Helmondse raadhuis bleef gevestigd in de herberg ‘De Wildeman’, zij het dat er middels een ingrijpende verbouwing een duidelijke scheiding werd aangebracht tussen gelagkamer en raadzaal.⁷¹ In veel kleinere plaatsen werd na de invoering van de reformatie in de kerk, of ‘op den volle kerckhove’ vergaderd, waarmee de draad van een oude traditie werd opgevat, maar de herberg verdween zeker niet van het politieke toneel.⁷²

De invoering van vaste traktementen voor de vorsters

Vorsters en schutters – de laatsten in hun hoedanigheid van ondervorster – waren binnen de lokale gemeenschap niet erg geliefd. Dit vloeide vooral voort uit hun deurwaardersfunctie: een vorster legde beslag op goederen van wanbetalers en trok hiervan een salaris, hetgeen in de dorpsgemeenschap als profiteren van andermans ellende werd gezien. Een deurwaarder was in de volksmond ‘de slimste pest’, erger nog dan de duivel.⁷³ Het was vooral bij het panden dat de vorster – eventueel vergezeld van een ondervorster of schutter – gevaar liep om op stokslagen of erger onthaald te worden. Gevoegd bij het feit dat hij vaak taken had die voor ‘infaam’ doorgingen – bijvoorbeeld het doodschieten of doodknuppelen van loslopende honden, het bedeljagen, en het binden en bewaken van gevangenen – maakte deze omstandigheid het vorsterambt tot een weinig populair beroep.⁷⁴

In 1727 deden de Staten-Generaal een poging om de onvast inkomsten van de vorsters middels een zogeheten uitkoop om te zetten in een vast traktement. De omgangen hadden een slechte naam en werden betiteld als “knevelaryen en

exactien, door dat soort van geringe Officianten gegaan werdende, onder de naam van het vorderen van nieuwejaarsgelden, paasch-eyeren, en meer andere diergelijcke giften en recognitien.⁷⁵ Deze negatieve kwalificatie kwam niet uit de koker van de heren zelf, maar uit die van een aantal Bossche en Meierijsche adviseurs. Zij achtten de ommezingen nadelig voor de administratie van de justitie, omdat ze de “veilheid” van het ambt onderstreepten en de vorsters in de verleiding brachten om sommige personen te ontzien, en anderen juist te kwellen. Door invoering van een vast traktement zou zich op den duur een beter slag mensen aandienen. Hierbij werden hervormde neringdoenden uit de stad Den Bosch als doelgroep genoemd.⁷⁶

Opnieuw gingen disciplineren en het financiële argument hand in hand. Eén van de adviseurs was Daniël de Lobell, lid van de Bossche Leen- en Tolkamer. De Leen- en Tolkamer was van oorsprong een door het landsheerlijk gezag in het leven geroepen instelling die belast was met de rechtspraak in conflicten betreffende domeinzaken en verder met de registratie van alle bezitswijzigingen waarbij de rechten of goederen van de landsheerlijke domeinen betrokken waren.⁷⁷ In de vroege achttiende eeuw was de Kamer binnen de Meierij uitgegroeid tot een uitvoerend orgaan van de Staten-Generaal en bovenal de Raad van State, die zoals bekend onder meer met het bestuur van de Generaliteitslanden was belast. De leenmannen van de Leen- en Tolkamer waren juristen die bijna zonder uitzondering tevens lid waren van de Bossche stadsregering.

De poging om de vorsters hun emolumenten af te kopen hield verband met een nieuwe uitvoerende taak van de Kamer, die bij hetzelfde plakkaat geregeld werd: het controleren of de dorpsrekeningen conform de boekhoudkundige voorschriften waren opgesteld, of dat er sprake was van overtredingen tegen de plakkaten, ordonnanties, reglementen en resoluties, en in het bijzonder

“of daar inne gebragt zyn eenige blinde posten, gratuiteyten, of Recognitien buyten de vaste jaarlykse recognitien, welke geauthoriseert zyn by formele Resolutien van *Haar Hoogh Mogende* of by een egale, en ongeinterrumpeerde practyq van ten minsten vyfentwintig jaaren.”⁷⁸

In de praktijk betekende deze controle dat de rekening voor het sluiten door de secretaris naar de Leen- en Tolkamer moest worden gestuurd. Eventuele verboden uitgaven werden door de Kamer geschrapt, de stukken werden teruggestuurd en de rekening werd in loco, en idealiter in het openbaar, gesloten. Het belang van deze maatregel is moeilijk te overschatten: het langzaam – of zeer snel – in onbruik raken van allerlei bepalingen van hogerhand werd op deze manier effectief bestreden. Bovendien ging de hoge overheid een semi-directe dialoog aan met de lokale regenten. In de periode daarvoor had ze zich meestal verlaten op de gerechtsofficieren en secretarissen: politieke makelaars bij uitstek.

Welke recognitiën ‘geautoriseerd’ waren, stond op het moment dat de resolutie werd gepubliceerd nog niet vast, omdat tevens bepaald werd dat iedere Meierijsche gerechtsofficier voortaan een vast traktement voor zijn politieke – niet zijn justitiële! – werkzaamheden moest krijgen. Tot de aan deze werkzaamheden verbonden inkomsten werden opmerkelijk genoeg ook de recognitiegelden gere-

kend, die de officieren in de Meierij sinds jaar en dag genoten voor het gedogen van katholieke godsdienstoefeningen. De secretarissen waren de officieren op het punt van de traktementsregeling in 1724 al voorgegaan, en het lijkt erop dat men de positie van de vorsters in 1727 gemakshalve tegelijk wilde regelen. De adviseurs van de Raad van State waren wat de gerechtsofficieren betreft in ieder geval een stuk milder, en adviseerden een forse gevarentoeslag, omdat deze zeker in afgelegene streken een zwaar bestaan hadden, temidden van “de domme paapsche boeren” die hen en hun familie onverzoenlijk haatten en allerlei pesterijen aandeden.⁷⁹ We doen er het beste aan deze uitspraak met een korreltje zout te nemen. De secretarissen, die al onder het mes waren geweest, juichten het aanpakken van de ‘exorbitant declarerende’ officieren althans van harte toe. Gijsbert de Jong, de invloedrijke secretaris van Schijndel, en zijn zoon Gerard, de secretaris van Veghel, stuurden dan ook op eigen houtje een memorie naar Den Haag om te voorkomen dat men daar alleen zou afgaan op de informatie van de officieren, die in hun bericht alleen het eigen belang najoegen.⁸⁰

Wat de vorsters betreft, vonden de De Jongs overigens dat het zo’n vaart niet liep. De door hen genoten giften waren van weinig of geen belang,

“werdende bij d’opgesetenen duurgaans bij de welvarenste gegeven met soo veel vrijwilligheijt om sulcx te doen off te weijgeren als een ider gelieft.”⁸¹

Schijndel, de plaats waar Gijsbert de Jong resideerde, kende overigens al een uit 1715 stammend reglement voor de vorster, maar hierin waren de omgangen niet verboden.⁸² De De Jongs vonden het invoeren van een vast traktement overbodig, zelfs schadelijk, omdat pure vrijwilligheid dan in verplichting wordt omgezet, met de gemeentefinanciën als slachtoffer.

Gevolg van deze bemoeiingen was dat de officieren een vast traktement kregen toegelegd, en dat de gemeenterekeningen van de Meierijsse dorpen voortaan aan een nauwkeurig onderzoek werden onderworpen. De zaak van het vorster-traktement werd echter, met uitzondering van het kwartier Kempenland, op de lange baan geschoven. Tien jaar later trokken de gerechtsofficieren opnieuw aan de bel, omdat zij vonden dat de vorsters zich te onafhankelijk opstelden; waarschijnlijk was dat in 1727 ook een argument geweest, maar nu werd het expliciet vermeld, mede naar aanleiding van een aantal incidenten. De vorster van Schijndel, Jan van Riet, een bastaardzoon van de vorster van Erp, was direct na zijn aanstelling ontslagen omdat zijn kerkelijke attestatie door Cornelis Hanewinkel, een recalcitrante kandidaat-predikant, vervalst was: Van Riet bleek katholiek. Kort daarop werd hij desondanks vorster van Erp, maar in 1733 week hij uit naar Amsterdam wegens doodslag op een ingezetene.⁸³ In Helmond had de schutter Machiel Willems van Deurne openlijk gerebelleerd en geprobeerd zijn gearresteerde zoon uit gevangenschap te bevrijden.⁸⁴ De Staten-Generaal werden nu opeens zeer alert, en bepaalden op 13 juni 1740 dat er op korte termijn een algemeen reglement moest komen. Deze bepaling werd een aantal malen herhaald.⁸⁵ Op lokaal niveau bleek het echter moeilijk om een vast traktement in te voeren, voornamelijk wegens onenigheid tussen de vorsters en de regenten over de hoogte van de afkoopsom. Pas na 1750 zou het aantal

plaatsen met een vast traktement snel stijgen, dit onder sterke druk van de Leenen Tolkamer, die tevens adviseerde hoe hoog de traktementen moesten worden en onderhandse contracten tussen vorsters en regenten casseerde. De afkoop som varieerde al naar gelang de grootte van de plaats van bediening van 25 tot 100 gulden.⁸⁶ Opvallend is dat sommige plaatsen, zoals de heerlijkheid Tilburg, pas een generatie later volgden.⁸⁷

Conflicten over ‘wangedragingen’ van vorsters en schutters bereikten in deze periode een hoogtepunt. In Veghel werd in 1754 door een groot aantal ingezetenen geklaagd over het gedrag van de ondervorster Martinus Tielemans. Hij was gereformeerd en kwam uit Den Bosch, maar kon het in hem gestelde vertrouwen bepaald niet waarmaken. Als bedeljager hield hij zich meer bezig met het bedelen dan het verjagen van bedelaars, sterker nog, hij haalde ze de gemeente binnen en ging op vertrouwelijke voet met hen om. Een aantal getuigen verklaarde dat ze Tielemans gedurende zijn bediening nooit in functie hadden gezien “dan wanneer [hij] om zijnen oigst met kar en paart langst de huijsen was rijdende.” Tijdens zijn omgang had hij geregeld een “maal” (waarschijnlijk een draailier) onder zijn rok, en zong hij onder begeleiding van dit instrument een lied, waarin hij vroeg om knollen en een stuk spek.⁸⁸ Giften haalde hij samen met de Veghelse gezworenen ook op tijdens de jaarmarkt. Omdat hij zich ook schuldig maakte aan houtroof werd hij door het hoog officie voor de Bossche schepenbank gedaagd en in 1758 bij verstek veroordeeld tot een lijfstraf en eeuwige verbanning.⁸⁹ De affaire-Tielemans was voor vorster Martinus van Heijnsbergen in ieder geval reden om via de Staten-Generaal van het gemeentebestuur een traktementsverhoging te eisen. De regenten reageerden afwijzend, door te stellen dat de omgangen van paaseieren oorspronkelijk “niet dan bedelarijen” waren die gaandeweg in cijns en prestatie waren veranderd

“en welke hoe seer men die vrijwillige giften noemt egter door de vorsters doorgaens allengs dog stillswijgende werden verhoogt, het zij door smalen in publicque plaetsen op de geringe gevers, het zij in minder gediensigheden voor deselve.”⁹⁰

De regenten achtten het gevaar niet denkbeeldig dat de omgang op een gegeven moment weer ingang zou vinden. Het leek hen daarom beter om de vorster gewoon ‘in possessie te laten’ van zijn recht van omgang en hem de afkoop som van de gemeente dus te weigeren. De Staten-Generaal gaven Van Heijnsbergen echter gelijk en kenden hem een traktement van 100 gulden van gemeentewege toe.⁹¹

Een aantal jaren eerder was in Schijndel vorster Thomas Gerbrandts uit zijn ambt gezet. Gerbrandts, opvolger van de eerder genoemde Jan van Riet, was van een ander slag dan Tielemans: ook hij kwam uit de Meierijse hoofdstad, maar hij was zeker niet onbekwaam. Zijn vader was de vorster van Helvoirt – een voormalig soldaat, van oorsprong geen lidmaat – die in 1732 gedeeltelijk doof en blind was geworden na een mishandeling door een ontevreden belastingplichtige. Gerbrandts junior was waarschijnlijk een protégé van de familie De Jong.⁹²

Hij was bovendien vermaagschapt aan de gebroeders Johan en Antonie Van Hanswijk. Aan deze familie Van Hanswijk, actief in de wijnhandel en vanaf 1752 in het Bossche stadsbestuur, zat overigens een luchtje: Hendrik van Hanswijk, de schoonvader van Gerbrandts, was een belastingpachter die in 1717 door de Raad van State levenslang uit de stad en Meierij was verbannen wegens fraude. Van Antonetta van Hanswijk, Gerbrandts' tweede vrouw, werd verteld dat zij in 's-Hertogenbosch een "hoer" – waarschijnlijk concubine – geweest was.⁹³

Gerbrandts hield zoals zoveel vorsters een herberg – aanvankelijk zelf, en nadat het hem verboden was deed zijn vrouw het – en was regelmatig collecteur van de houtschat en de dorpslasten. Hij kreeg het meteen aan de stok met de regenten van Schijndel, omdat hij op eigen initiatief "staangeld" op de plaatselijke markt ging ophalen; een privilege dat voorheen was voorbehouden aan de ondervorster Hendrik van Hamont. Gerbrandts had echter alleen maar verachting voor 'boerenschepenen' zoals hij zelf zei, en ontpopte zich als een politiek agitator. Hij zette de bevolking op tegen de schepenen – gerecruteerd uit de rijkste geërfden – en knoopte nauwe banden aan met de rentmeester van de Leuvense faculteit, die bezitter was van de zeer lucratieve Schijndelse hoptienden. De Schijndelse hoptelers en de faculteit lagen al een eeuw met elkaar overhoop over de afdracht van deze tienden. Gerbrandts toonde zich een verwoed vervolger van de tiendfraudeurs, waardoor hij verzekerd was van presentjes uit Leuven, en de vriendschap met pastoor Silvester Ideleth, die door de Leuvense faculteit benoemd was.⁹⁴ Hij was hierdoor echter ook verzekerd van de vijandschap van de predikant van Schijndel Petrus Grootveld, die Gerbrandts als "heuler met het Pausdom" verafschuwde en hem wegens zijn aanstootgevend gedrag in de kerk – de predikant aankijken "met een vuijlaardig gelaat", en "het uitwerpen van fluijmen, aanlaggingen, oogwenkingen en andere vuijle gezichtsverdragingen." – als lidmaat door de classis liet schorsen.⁹⁵ Het is echter opmerkelijk dat dit pas gebeurde in een tijd dat Gerbrandts in ernstige problemen kwam, namelijk toen hij als borg van de borgemeesters werd aangesproken op het tekort dat op de rekening was ontstaan ten gevolge van de Franse inval van 1747. Hij zag zich toen gedwongen te verhuizen naar 's-Hertogenbosch, en werd niet lang daarna uit zijn ambt gezet: een schoolvoorbeeld van verspeeld krediet.⁹⁶

Krediet en schuld: Johan Van Beverwijk

Het traktement van de Meierijsse secretarissen was al eerder, in 1724, door de Staten-Generaal gefixeerd. Ook bij het nemen van deze maatregel werd de hoge overheid gedreven door de wens enerzijds tot intensievere financiële controle en anderzijds tot disciplineren van de lokale bestuurders. En ook hier botsten de maatregelen met het in de dorpen geldende reciprociteitsbeginsel. Dit wordt duidelijk uit de gebeurtenissen rondom Johan en Beverwijk, secretaris van het dorp Bergeijk.

Het grafkruis van Jan Quackeler (natuursteen, 16e eeuw) dat omstreeks 1785 onder de stoep van de achterdeur van de woning van de malverserende secretaris Johan van Beverwijk († 1779) te Bergeijk werd geplaatst teneinde zijn rondspokende ziel af te weren (Eichamuseum Bergeijk, foto Johan Biemans).

Johan van Beverwijk was de zoon van de secretaris van Eersel Willem Hendrik van Beverwijk en Cornelia de Jong, een dochter van de eerder vermelde secretaris van Schijndel Gijsbert de Jong. Johan zou uitgroeien tot een legendarische figuur. In het jaar 1733 (toen hij al bijna twaalf jaar in functie was) kocht hij het in Bergeijk gelegen *Elengoed*. Aan het eind van de achttiende eeuw werd er een oud stenen kruis van het kerkhof onder de stoep van dit huis gelegd. Het verhaal ging namelijk dat de geest van de in 1779 overleden secretaris 's nachts per spookwagen vanuit het naburige Eersel in Bergeijk arriveerde, om in zijn voormalige woning rond te spoken. Zijn ziel zou geen rust kunnen vinden wegens gepleegde malversaties. Van Beverwijk was weliswaar tot zijn dood lidmaat van de hervormde kerk geweest, dus over zijn zieleheil zal men zich in de katholieke gemeente niet al te veel illusies hebben gemaakt, maar met het leggen van de steen hoopte men van verdere spokerijen verschoond te blijven.⁹⁷

Het verhaal vertelt iets over de perceptie van bestuurlijke malversaties binnen een lokale gemeenschap. Het is gebaseerd op feiten.⁹⁸ In september 1751 constateerde de Leen- en Tolkamer dat er een aantal onduidelijkheden stonden in de rekeningen van Bergeijk en enkele omliggende plaatsen die samen met Bergeijk één schepensbank uitmaakten. Het ging hier om rekeningen uit de jaren 1747-1751.⁹⁹ Besloten werd om alle betrokkenen naar Den Bosch te ontbieden met medeneming van de noodzakelijke bescheiden om voor de Kamer uitleg te geven. Van Beverwijk protesteerde hiertegen, omdat dit zou betekenen dat ruim zestig personen naar de stad zouden moeten afreizen, wat de betreffende ge-

meenten behoorlijk op kosten zou jagen. Hij had zelf een betere suggestie: konden de rekeningen niet aan hem gegeven worden, zodat hij in alle rust de 'abuijsen' kon ontdekken en herstellen? De leden van de Kamer vonden dat een heel verdacht voorstel en ze besloten om een onderzoekscommissie naar Bergeijk te sturen.¹⁰⁰ De commissie, bestaande uit de leenmannen Verster en Santvoort en de griffier Van Heurn, bezocht het dorp op 18 en 19 oktober en moest constateren dat de gemeentelijke administratie van Bergeijk een janboel was. De secretaris had de borgemeesters en collecteurs van de landslasten geen behoorlijke duplicaten van de rekeningen verschaft. Hij trad zelf op als plaatsvervangend collecteur. De rekeningen werden bij hem thuis opgenomen, en het slot werd meestal ongezien door de regenten getekend. Het register van van hogehand ingekomen resoluties, waarin bestuurders regelmatig inzage moesten hebben, bleek bij Van Beverwijks broer Gijsbert, notaris in het nabijgelegen Eersel, te liggen. Hij verzuimde in strijd met de voorschriften om regelmatig recht-dagen in de omliggende dorpen te houden; hij kwam er alleen maar om openbare verkopeningen voor te zitten. Erger was dat Van Beverwijk jarenlang meer dan 36 gulden had opgestreken voor huur van de raadkamer en zogenaamd door hemzelf geleverd 'vuur en licht'. Uit navraag bleek namelijk dat de vergaderingen elders, in de herberg, werden gehouden. Vuur en licht werden door de waardin geleverd.

Deze geconstateerde feiten waren in strijd met een reeks plakkatens van de hoge overheid, maar ten dele ook met het dorpsreglement van Bergeijk zelf uit het jaar 1663¹⁰¹, dat indertijd was opgesteld door de regenten onder auspiciën van de Raad van State. De secretaris liet weten dat hij niet voor commentaar bereikbaar was: hij lag ziek te bed. Dit weerhield de heren er niet van om bij hem langs te gaan. Van Beverwijk gaf toen onverstandig genoeg toe dat hij die 36 gulden als emolumenten aan zichzelf toekende op basis van een afspraak tussen de schout, de regenten en hemzelf; zijn traktement stond volgens hem in geen verhouding tot de werkdruk.¹⁰²

De commissie keerde terug naar Den Bosch en stelde een lijvig rapport op voor de Raad van State. Deze bepaalde onder meer dat Van Beverwijk met terugwerkende kracht duplicaten moest opstellen van alle door hem ooit geschreven rekeningen, dat hij alle ten onrechte genoten vergoedingen moest terugbetalen, en tevens dat de 'Gerwekamer', de zaal waarin het bestuur van Bergeijk sinds de zeventiende eeuw geacht werd te vergaderen, moest worden omgebouwd tot een echt 'regthuys'. Bovendien moest hij ervoor zorgen tenminste één maal per maand op een vaste dag zitting te houden in de andere plaatsen die onder de dingbank ressorteerden. De Raad van State wees er nadrukkelijk op dat Van Beverwijk er hiermee genadig afkwam.¹⁰³ De zaak zou zich echter nog dertien jaar voortslepen. Van Beverwijk beloofde namelijk wel dat hij de inhoud van de resolutie zou nakomen, maar hij stopte tegelijkertijd met zijn werk als secretaris. Hij stelde een substituut aan, Jacob Gerrit de Haas genaamd. Eén van de voorwaarden die in het contract gesteld waren was dat de substituut het ambt "loffelijk en nae behooren ter sijnen laste en pericule" moest waarne-

men. Van Beverwijk maakte De Haas daarmee verantwoordelijk voor de afhandeling van de zaak.¹⁰⁴

In eerste instantie leek dat een heel slimme zet, want Van Beverwijk ontliep zo de verplichtingen die hem bij resolutie waren opgelegd, behalve het met terugwerkende kracht terugbetalen van de ten onrechte gedeclareerde bedragen. En zelfs wat dat aspect betreft is er kennelijk een onderhands accoord gesloten met de Raad van State, want er lijkt verder geen werk van gemaakt. De Haas ontpopte zich later echter als één koekoeksjong; hij wees het dorpsbestuur in 1759 op het feit dat de achterstallige lasten waar de gemeente mee te kampen had voor een deel te wijten waren aan de door Van Beverwijk ten onrechte opgestreken bedragen, en zwengelde de zaak opnieuw aan. Van Beverwijk weigerde om onder hem berustende gemeentelijke stukken af te staan en deed een vergeefse poging om De Haas uit zijn functie te ontzetten. Het conflict speelde nu dus niet meer zozeer tussen de secretaris en de Leen- en Tolkamer, maar tussen de secretaris en de gemeente, en dan vooral de substituut-secretaris. De twee partijen voerden nu een proces voor de Raad van State waarbij de Leen- en Tolkamer als adviesorgaan optrad. Van Beverwijk voelde er veel voor om Bergeijk te laten voor wat het was: enkele goede vrienden verklaarden zich bereid om hem een schepenpost in 's-Hertogenbosch te bezorgen; verzet binnen de stadsregering leidde echter tot een negatief advies aan de stadhouderlijke secretarie in Den Haag en de benoeming ging niet door.¹⁰⁵ Uiteindelijk werd in juni 1764 een zogeheten dading gesloten tussen de secretaris en de gemeente, waarbij Van Beverwijk beloofde om een schadevergoeding van in totaal 2500 gulden te betalen. Helemaal bevredigend afgesloten was de zaak toen kennelijk nog niet, omdat enkele regenten nieuwe eisen gingen stellen, en het geeft ook te denken dat Van Beverwijk in 1779 bij testament bepaalde dat zijn erfgenamen honderd vaten rogge aan de Bergeijkse armen moesten schenken. Hij voelde zich kennelijk schatplichtig aan de gemeenschap.¹⁰⁶

Op het eerste gezicht lijkt deze affaire een ordinair geval van oplichting en verduistering, maar er is meer aan de hand. Allereerst het feit dat de door de Leen- en Tolkamer ontdekte fouten in de gemeenterekening niet bepaald nieuw waren. Het is mogelijk dat ze eerder aan het oog van de leenmannen zijn ontsnapt. In 1741 constateerde leenman Santvoort namelijk dat “veel Plaatsen met het doen van hare Rekeningen zeer verre ten agteren zyn”.¹⁰⁷ Waarschijnlijker is dat dit soort posten voor de Oostenrijkse successieoorlog (1741-1748) oogluikend waren gepasseerd, dit conform de voorschriften van de Raad van State zelf, die in 1732 bij de kamer had aangedrongen op “moderatie en aequiteit (...) om zo, langs de weg der zachtigheid en billijkheid, te geraken tot het principale oogmerk van de nieuwe regeling.”¹⁰⁸ Die weg van zachtheid en billijkheid werd na 1748 verlaten, hetgeen niet alleen blijkt uit de zaak van de vorstertraktementen, maar ook uit het groot aantal conflicten na 1750 tussen de Kamer enerzijds, en de heren van de heerlijkheden, de kwartierschouten en de secretarissen anderzijds. Er werd, waarschijnlijk wegens de nieuwe schulden die de Meierijsse dorpen – waaronder inderdaad Bergeijk – in de jaren 1747-1748

hadden gemaakt, grote druk uitgeoefend om de gemeentefinanciën echt op orde te brengen en voor een goede archivering te zorgen. De secretarissen verzochten dan ook dat het ambt “elders in de Unie nergens zo zwaar was”.¹⁰⁹

Essentieel hierbij is dat de secretarissen primair verantwoordelijk werden gesteld voor de tijdige overdracht van de sloten van de dorpsrekeningen door de borgemeesters. Hiermee wordt bedoeld: het uitwisselen in contant geld van de overschotten of de tekorten van de rekeningen. Het bleek buitengewoon ingewikkeld om de borgemeesters hiertoe te brengen, en het heeft de Leen- en Tolkamer veel moeite gekost om inzicht te krijgen in de gang van zaken. Veel borgemeesters, zo schreef de Kamer in 1758 in een rapport aan de Raad van State, zijn eenvoudige landlieden en zijn niet bereid om beslag te leggen op de goederen van ingezetenen die hun lasten niet kunnen opbrengen. De Kamer stelde

“dat dese vrees om elkander te executeeren onder de ingesetenen der Meyerye zoo algemeen is, dat de meesten in cas zij wisten, dat zij haar praec of antecesseurs voor het slot moesten executeeren liever alle middelen zullen in het werk stellen, om zig van het Borgemeesterschap te libereeren, en geene Collectens van 's Lands middelen bij publique aanbesteding zullen aanneemen, en daartoe aangestelt zijnde, zig meede daar van tragten te libereren...”¹¹⁰

In Bergeijk en andere dorpen werden ingezetenen, borgemeesters en collecteurs dan ook niet ‘paratelijk geëxecuteerd’ en werden de sloten van de rekeningen niet volgens de regels overgedragen, al werd in de rekeningen die door de secretaris naar de Leen- en Tolkamer werden gestuurd onder ede verklaard dat dit wel was gebeurd. Dit was een structureel euvel van de gemeentehuishouding van Bergeijk, want al in 1599 klaagde kwartierschout Prouveur over het niet of niet op tijd overdragen van de sloten en in het dorpsreglement van 1663 had de Raad van State hiertegen een voorziening gesteld.¹¹¹ Wat echter gebeurde was dat de borgemeesters op persoonlijk krediet leningen afsloten, zodat het dorp de schuldeisers en de landslasten kon betalen. Dit leidde tot een keten van verplichtingen, die vaak niet in geld maar in goederen en diensten werden afgelost en uiteindelijk werden verantwoord in de zogeheten ‘narekeningen’.¹¹² In nogal wat dorpen was er een schreeuwend gebrek aan contant geld en brachten de borgemeesters dagen door met het vergeefs manen van de keuters. Door erop te hameren dat de sloten van de rekeningen in “blinkende en klinkende penningen” overgedragen moesten worden, deze handeling onder ede te laten registeren en vooral door de secretarissen hiervoor verantwoordelijk te maken, zette de Raad van State de gemeenschappen zwaar onder druk.¹¹³ Op dit punt week de situatie wezenlijk af van die van de eeuwen daarvoor. Een secretaris kon zich toen met succes achter de stelling kon verschuilen dat hij slechts “de penne voerde”, terwijl hij in werkelijkheid vaak de kredietwaardigste en machtigste persoon binnen de gemeenschap was.¹¹⁴

Dit stelt het gedrag van personen als Van Beverwijk en ook Thomas Gerbrandts in een ander, in zekere zin beter, daglicht. Zij handelden frauduleus, maar deden dit mede namens de gemeenschap. Hun bemoeienis met de inning

van de dorpslasten was niet enkel bemoeizucht of winstbejag, maar ook een vorm van kredietverschaffing aan de gemeenschap. Wel hadden ze in het spanningsveld van wederzijdse verplichtingen gedurende lange tijd aan het langste eind getrokken. Van Beverwijks privilege van de betaling van vuur en licht, ook nadat er bij hem niet meer vergaderd werd, is hiervan een goed voorbeeld. Toen de druk van buitenaf werd opgevoerd, kwam echter een eind aan de lieve vrede, waarbij zijn opvolger De Haas – die natuurlijk met hetzelfde probleem werd geconfronteerd – een belangrijke rol heeft gespeeld.¹¹⁵

Johan van Beverwijk kwam er in feite nog goed vanaf. Gijsbert van Beverwijk, commies van de tol, notaris en substituut-secretaris te Eersel, was jarenlang op dezelfde voet als zijn broer te werk gegaan. Van hem werd gezegd dat hij gewoon was de ingezetenen “zijn immodique en onregtmatige gevorderde kosten (de bij hem uitstaande schulden) met geweldenaarijen, slaan en stoten” in te vorderen. In 1769 werd hij wegens fraude voor de Raad van Brabant gedaagd en hoorde het doodvonnis tegen zich eisen. Zijn voortijdig overlijden op de Haagse voorpoort bespaarde hem de gang naar het schavot.¹¹⁶ Dat de eerder vermelde Bergeijkse spookwagen in de volksverbeelding uit de richting van Eersel kwam, was dan ook geen toeval.

Besluit: publieke ruimtes, staatsvorming en corruptie

Staatsvorming wordt sinds het verschijnen van Norbert Elias’ “Ueber den Prozess der Zivilisation” in de regel gedefinieerd als monopolisering van de twee pijlers waarop openbaar gezag rust: geweld en belastingen. Bij onderzoek naar staatsvorming heeft lange tijd de nadruk gelegen op de wijze waarop centrale instellingen aan dit monopoliestreven vorm hebben gegeven.¹¹⁷ De laatste jaren wordt echter ook aandacht besteed aan de bijdrage die op lagere bestuurlijke échelons aan de wording van de moderne staat is geleverd. Het concept van lokale gemeenschappen – zowel steden als dorpen – als naast elkaar bestaande en zichzelf voor elkaar afschermende publieke domeinen of sferen is hierbij niet onbelangrijk. In West- en Midden-Europa zijn het met name deze gemeenschappen geweest waarbinnen het belang van het ‘gemenebest’ daadwerkelijk als leidraad van het publieke gezag werd gehanteerd. De overkoepelende staat – waarbinnen men natuurlijk wel met het *begrip* gemenebest vertrouwd was – is pas later bij machte geweest om hetzelfde te doen. Staatsvorming kan daarom ook omschreven worden als unificatie van publieke domeinen.¹¹⁸

Om inzicht te krijgen in dit interactieve proces is het onderkennen van meerdere, min of meer hiërarchisch geordende, publieke ruimten cruciaal. Hierbij is het concept reciprociteit van belang. Op centraal niveau is de overgang van de feodale naar de vroegmoderne staat wel omschreven als een proces dat begint met een ‘vrijgevig’ soeverein die, geassisteerd door zijn hofhouding, goederen en diensten (en tot zijn patrimonium behorende land en ambten) geeft om loyaliteit te ontvangen, en eindigt met een spaarzame “economische” staat die belasting eist om haar absolute onafhankelijkheid naar binnen en naar buiten toe te waarborgen. Bureaucratisering en militarisering, disciplineren van be-

stuurders en de adel, zijn met dit proces verbonden.¹¹⁹ Volgens de lijnen van dit – simplificerende – model verliepen de gebeurtenissen in de Meierijsse samenleving als volgt:

In het beginstadium van de staatsexpansie werden vrijwillige transacties tussen vertegenwoordigers van lokale gemeenschappen en die van centrale instellingen gedoogd, zo niet bevorderd. Niet alleen uit eigenbaat, maar ook omdat er een integrerende werking van uitging: het stelde de expanderende staat in de gelegenheid om de lokale gemeenschap in te kapselen. Paradoxaal genoeg kon de lokale gemeenschap de staat op deze wijze enigszins buiten de deur te houden. Vooral om die reden werden de hoge uitgaven die deze transacties met zich meebrachten door de lokale gemeenschap gedoogd. In een later stadium – vanaf het tweede kwart van de achttiende eeuw – zette de staat echter alle ‘nutteloze’ transacties, dat wil zeggen transacties die niet direct tot het fiscale inkomen van de staat bijdragen, effectief onder druk.¹²⁰ Deze gingen namelijk ten koste van het overkoepelende gemenebest en stelden individuen of groepen in staat om op basis van een kredietovereenkomst met de lokale gemeenschap een relatief onafhankelijke machtsbasis te onderhouden. Het imago van het lokale bestuur verslechterde hierdoor, omdat zijn belangrijkste vertegenwoordigers van bovenaf steeds meer werden gezien als parasieten en bedreigers van het algemeen belang: de staat had zich het gemenebest van het dorp eigen gemaakt. Het is opmerkelijk hoe ook de gewelddadigheid en het gebrek aan ‘discipline’ van deze personen – in de lokale gemeenschap een kwestie van ‘eer en de fysieke persoon’, het desnoods door middel van geweld handhaven van de eigen status en eer binnen de gemeenschap – juist in deze periode in een negatief daglicht kwamen te staan.¹²¹ Parallel hieraan werden de boerenregenten steeds ‘onmondiger’ verklaard. De zeventiende-eeuwse ‘loeren en schelmen’ werden getransformeerd tot ‘onnozele en arme ingezetenen’, de onwillige borgemeesters uit de zeventiende eeuw tot de praktisch onder curatele gestelde domoren van de achttiende eeuw.¹²²

De consequenties voor de financiële huishouding en politieke organisatie op lokaal en regionaal niveau waren aanzienlijk: de ‘vrijwillige’ uitwisseling van goederen en diensten werd aan banden gelegd. Beloningen voor politieke activiteiten, in eerste instantie beperkt door middel van tarieven, werden omgezet in vaste salariering; onderlinge afspraken op lokaal niveau betreffende beloning werden gecriminaliseerd.

De conclusie is dat het binnen het politieke bedrijf niet de gift op zich was, die als bedreigend en corrumperend werd gezien, maar de mate waarin die gift afbreuk deed aan de grenzen van het publieke domein die binnen de samenleving waren afgebakend. Vooral op het moment dat de grenzen van dit domein verlegd dreigden te worden, werden giften ‘giftig’.

Between the Centre and the Periphery: Gifts and Corruption in Early Modern Dutch Politics

Along with corruption and patronage, political gifts have recently been the subject of considerable attention in historical writing. While it is generally agreed that patronage networks and the exchange of 'gifts' served a clear political purpose, namely the political integration of early modern states, the extent to which these practices may be regarded as venal remains unclear.

This article sheds light on the complex issue of gift giving. People exchanging gifts have a specific goal in mind. The act of giving, however, also creates a public space. In early modern politics, this practice clearly indicates the relationship between the political centre and periphery, which are conceived as two interactive public spaces.

By analysing two case studies of gift exchange in the Dutch Republic's southern periphery in the seventeenth and eighteenth century, the changes experienced by this relationship in time are plotted. For example, the state gained ground in the periphery's public domain and attacked old reciprocal ties, both within local communities and between local communities and the representatives of the state itself. This encapsulation of local communities involved other aspects of local political life as well, especially the (lack of) civic behaviour of its administrators. In times of unrest, gift exchange was considered as corrupt behaviour, while conversely under stable conditions the practice was regarded as harmless or even helpful.

In de hieronder volgende noten zijn de volgende afkortingen gebruikt:

AKP	Archief Kwartier Peelland
ARA	Algemeen Rijksarchief ('s-Gravenhage)
GA'sH	Gemeente-archief 's-Hertogenbosch
GP	Groot Placaetboek, vervattende de placaten, ordonnantiën en edicten van de Hoog Mogende Heeren Staaten Generael der Vereenigde Nederlanden, door C. Cau, tien delen (Amsterdam 1658-1796).
Kn.	W.P.C. Knuttel, Catalogus van de Pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek
L&T	Archief van de Leen- en Tolkamer
OAB	Oud-Archief Bergeijk
OAV	Oud-Archief Veghel
RA	Archief van de schepensbank
RANB	Rijksarchief in Noord-Brabant
RvB	Archief van de Raad van Brabant
RvSt	Archief van de Raad van State
SANOB	Archief Noord-Oost Brabant
SAREK	Archief Regio Eindhoven en Kempenland
SvH	Archief van de Staten van Holland

* Met dank aan de redactie en Ton van de Sande voor hun kritische kanttekeningen.

¹ 'Zes Maanden geëist wegens corruptie. Limburgse provincie-ambtenaar: We zijn hier wat bourgondischer', *Trouw* 23-11-1994; 'Corruptie', *NRC-Handelsblad* 6-12-1994.

² Deze definitie is van J.S. Nye, geciteerd door James C. Scott, *Comparative Political Corruption* (New Jersey 1972) 4.

³ M. Mauss, *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, translated by W.D. Halls. (London 1990) (oorspronkelijke titel: 'Essai sur le Don, forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques', verschenen in 1923-24); M.D. Sahlins, 'On the Sociology of Primitive Exchange', *The Relevance of Models for Social Anthropology* (London 1965) 139-236; D. Cheal, *The Gift Economy* (London/New York 1988); J. Parry, M. Bloch, 'Introduction: Money and the Morality of Exchange', in: idem (red.), *Money and the Morality of Exchange* (Cambridge 1989) 1-32; Alan Smart, Gifts, Bribes, and *Guanxi*: A Reconsideration of Bourdieu's Social Capital', *Cultural Anthropology* 8,3 (1993) 388-408; E. Goffman, 'The Interaction Order', *American Sociological Review* 48 (1983) 1-17; P. Bourdieu, *The Logic of Practice*, Translated by Richard Nice (Cambridge 1990) (oorspronkelijke titel *Le sens pratique* (Parijs 1980).

⁴ Peter Burke, *History and Social Theory* (Cambridge/Oxford 1992) 67-88.

⁵ Dit standpunt is ontleend aan Cheal, die zich primair baseert op het werk van Goffman enerzijds, en Bourdieu anderzijds (*Gift Economy*, 20-25).

⁶ Gerard Rooijackers, *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853* (Nijmegen 1994) passim.

⁷ Over dit proces R. Asch, A. Birke (red.), *Princes, Patronage, and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450-1650* (Oxford 1991).

⁸ W. Blockmans, 'Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 11,3 (1985) 231-247; M. Boone, 'Dons et pots-de-vin, aspects de la sociabilité urbaine au bas Moyen Age', *Revue du Nord* 70 (1988) 471-487; S. Kettering *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France* (New York/Oxford 1986) 184-232.

⁹ Robert Harding, 'Corruption and the Moral Boundaries of Patronage in the Renaissance', in: Guy Fitch Lytle, Stephen Orgel (red.), *Patronage in the Renaissance* (Princeton 1981) 47-64.

- ¹⁰ H.P.H. Jansen, *Middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden* (Utrecht/Antwerpen 1979 (1956)) 104.
- ¹¹ *GPI*, 401-404.
- ¹² Staten-Generaal 10-12-1715, *GPV* 686-689.
- ¹³ Staten-Generaal 12-4-1727, Resolutie wegens het doen van eed teegens het neemen van Giften en Gaven, *GPVI* 543.
- ¹⁴ N. Japikse, 'Cornelis Musch en de corruptie van zijn tijd', *De Gids* 71 (1907) I 498-523, spec. 505.
- ¹⁵ G. de Bruin, *Geheimhouding en Verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* ('s-Gravenhage 1991) 97-105, 373-386.
- ¹⁶ Harding, 'Corruption', 47-64.
- ¹⁷ Kettering, *Patrons, Brokers and Clients*, 192-196; Harding, 'Corruption and the Moral Boundaries', 47-64.
- ¹⁸ Japikse, 'Cornelis Musch'.
- ¹⁹ De Bruin, *Geheimhouding*, 103.
- ²⁰ ARA, SvH inv. nr. 1626 f4.
- ²¹ *Buyr-praetie Tusschen Jan Buyr ende Dirck Buyr. Gedrukt op 't versoeck der Vrome Patriotten des Vaderlands*. (z.p. z.j.) Kn. 5372.
- ²² Japikse, 'Cornelis Musch', 510; V.A.M. Beermann, *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch van 1648 tot 1672. De eerste vijf en twintig jaren van het staatsche Régime* (Helmond 1946) 16-18.
- ²³ Zie hierover ook J.A.K. Haas, *De verdeling van de Landen van Overmaas 1644-1662. Territoriale desintegratie van een betwist grensgebied* (Assen 1978) 58, 129.
- ²⁴ V.A.M. Beermann, *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch van 1629 tot 1648. Een episode uit het laatste stadium van den tachtigjarigen oorlog* (z.p. 1940) 165. De jure bleef de status van Postel overigens onduidelijk tot het verdrag van Fontainebleau in 1785, toen de abdij en het dorp definitief aan Oostenrijk kwamen (Beermann, *Stad en Meierij 1648 tot 1672* 7-8).
- ²⁵ ARA, SvH, inv. nr. 1226, 5v-6. Een aam was een vat, volgens de Amsterdamse maat met een inhoud van 155, 22 l.
- ²⁶ ARA, SvH inv. nr. 1226, secreete resolutien 28-11-1651 - 17-1-1653.
- ²⁷ *Ibidem*, f8.
- ²⁸ Japikse, 'Cornelis Musch', 512.
- ²⁹ Staten van Holland 6-2-1652, *GP II* 2397-2400.
- ³⁰ ARA, SvH, inv. nr. 1226, f9v.
- ³¹ *Ibidem*, f 10.
- ³² Voor een uitgebreide selectie artikelen waarin de begrippen patronage en makelaardij gehanteerd worden zie: S.W. Schmidt e.a. (red.), *Friends, Followers and Factions. A Reader in Political Clientelism* (Berkeley 1977). Over makelaardij in de Meierij van 's-Hertogenbosch, Rooijakkers, *Rituele Repertoires*, 133-204; R. Huiskamp, 'Een corruptiezaak in de achttiende-eeuwse Meierij van 's-Hertogenbosch', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 17,1 (1991) 98-110.
- ³³ De Bruin, *Geheimhouding*, 602-610.
- ³⁴ Justus de Huybert aan Johan de Witt, 18-7-1651, geciteerd in R. Fruin, N. Japikse, *Brieven aan Johan de Witt*. Eerste deel 1648-1660. (Werken Historisch Genootschap, derde serie, nr 42; Amsterdam 1919) 20.
- ³⁵ Staten-Generaal 30-1-1665, Resolutie nopen de het vergeven van kleine ambten der Generaliteit, bij tourbeurten. *GP IV* 149; Staten-Generaal 10-2-1665, Lijsten van kleine ambten, staande ter collatie van SG, om bij tourbeurten door de verschillende provinciën vergeven te worden, *GP IV* 150.
- ³⁶ Informatie over dit soort verrichtingen is te vinden in bijlagen van rekeningen van dorpen, steden en kwartieren, bijvoorbeeld "Specificatie voor Geerloff Suijckers Griffier des Quartiers van

Peellandt over vacatien inden Haghe gedaen ende verschoten penningen etc”, RANB, AKP inv. nr. 220, rekening kwartier vanaf 3-2-1673, afgehoord 24-1-1674.

³⁷ Een voorbeeld hiervan in RANB, RvB inv. nr. 333, brief van 23-12-[1687] van hoogstwaarschijnlijk Adriaan Bernagie, de drost van Tilburg, aan de Raad van Brabant, die stelde dat “vereeringe (...) dikwijls meer geschiede om particulier credit te maeken als tot voordeel en nut des quartiers.”

³⁸ Th.E.A. Bosman, C.J.A. van den Oord, A. Vos, ‘Beschenken of besteken? Een bronnenonderzoek naar relaties en geschenken in ’s-Hertogenbosch 1550-1650’, *Bijdragen tot de Geschiedenis* 68 (1985) 205-224.

³⁹ RANB, AKP inv. nr. 25 f89-92, 21-6-1670.

⁴⁰ RANB, AKP inv. nr. 64, ingekomen brieven, brief 7-1-1663.

⁴¹ A.C.M. Kappelhof, *De belastingheffing in de Meierij van Den Bosch gedurende de Generaliteitsperiode (1648-1730)* (Tilburg 1986) 175-179; R. Huiskamp, ‘Met voorbedachten rade. Een pachtersoproer in Veghel in 1686.’, *Ex Tempore* 13 (1994) 107-124.

⁴² RANB, AKP inv. nr. 25, f36-37, 5-1-1666.

⁴³ RANB, AKP inv. nr. 25, f 64-65v, 6-5-1668, f 241, 25-10-1673.

⁴⁴ J.D.M. Cornelissen, ‘Verslagen over de toestand van het vicariaat ’s-Hertogenbosch in de tweede helft der zeventiende eeuw’, *Bosche Bijdragen* 11 (1931-1932) 18-92, spec. 47; A. Frenken, ‘Verslag van Vicarius Judocus Houbraken over den staat van het Bisdom ’s-Hertogenbosch in 1677’, *Taxandria* 23 (1926) 10-14, 79-87, 217-224.

⁴⁵ Raad van Brabant 5-7-1674, Ordre tegens eenige ingekropen abuijsen ende onregeltheden op de Rolle van den Rade van Brabant, *GP I* 699.

⁴⁶ Raad van Brabant 20-12-1669, Ordre en reglement van de RvB aangaande procureurs, sollicitateurs en klerken van de furneer-kamer. *GP III* 698.

⁴⁷ Raad van State 7-3-1657, Ordonnantie op de proceduren te houden soo voor den selve rade, als voor de respectieve gedelegeerde Rechters, in saecke raeckende de gemeen Landts Middelen. Punt 11.

⁴⁸ Raad van State 17-1-1682 en 4-3-1686, ‘Resolutie, ordre en forme, noopende het presenteren van requesten aan haer Ed. Mog.’ *GP IV* 1189.

⁴⁹ Raad van State 28-7-1690 en 18-4-1691, vermeld in A.Th. van Deursen, ‘De Raad van State onder de Republiek 1588-1795’, in: *De Raad van State 450 jaar* (’s-Gravenhage 1979) 47-91, spec. 62-63.

⁵⁰ Staten-Generaal 12-2-1689, commissie op agent Moerkerkcken, RANB, AKP, inv. nr. 30, f 289-291.

⁵¹ Staten-Generaal 5-1-1688, in RANB, AKP 30, f 178-179v. Huiskamp, ‘Met voorbedachten Rade’.

⁵² De Bruin, *Geheimhouding*, 400-401.

⁵³ Dit valt goed op te maken uit de resoluties van het kwartier Peelland van over de jaren 1650-1700 RANB, AKP, inv. nrs. 19-24.

⁵⁴ Een voorbeeld hiervan in de correspondentie van Gerard de Jong, secretaris van Veghel en later heer van Beek en Donk, uit de jaren 1742-1752, die regelmatig geschenken uitwisselde met de rentmeester van de geestelijke goederen van ’s-Hertogenbosch en het kwartier Maasland Aldert Johan Gansneb genaamd Tengnagel (RANB, Archief de Jong van Beek en Donk, inv nr 18).

⁵⁵ SAREK, OAB inv. nr. 25c, ‘memorie van verschotten door J.G. de Haas’, 1762 en 1763.

⁵⁶ Ibidem, De Vlieger aan De Haas, ’s-Hertogenbosch 16-6-1762 en 29-6-1762.

⁵⁷ Susan Reynolds, *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300* (Oxford 1984). Volgens haar is een ‘communitas’ een eenheid “which defines itself by engaging in collective activities - activities which are characteristically determined and controlled less by formal regulations than by shared values and norms, while the relationships between the members of the

community are characteristically reciprocal, many-sided, and direct, rather than being mediated through officials and rulers.” (1-2).

⁵⁸ “Ende dan leggen de Schepenen dair twee voirste vingheren op het Cruys ende sweert, dat en sal ick nijet laten om vader en moeder, om suster en broeder, om gifte of gave oft om ’t geenderley noch om de vreesse van de doot. Soo ick wille, dat Godt my helpe, syne gebenedyde moeder ende alle lieve Godts heyligen.” Een eedsformulier van de schepenen van Reusel, geciteerd in P.N. Panken, A.F.O. van Sasse van Ysselst, *Beschrijving van Bergeijk* (’s-Hertogenbosch z.j. [1900]) 100.

⁵⁹ SANOB, OAV inv. nr. II-B2, 13-2-1680: aanstelling een beëdiging van de gezworenen Jan Jansse van Bergeijk en Leunis Teunisse.

⁶⁰ Marloes Huiskamp, ‘Van wisselaars en woekeraars, tollenaars en vrekken’, in: *Gewogen of Bedrogen. Het wegen van geld in de Nederlanden* (Leiden 1994) 11-56, spec. 19; Aernout van Overbeke, *Anecdota sive historiae jocosae. Een zeventiende-eeuwse verzameling moppen en anekdotes*, uitgegeven door Rudolf Dekker en Herman Roodenburg, (Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut, 16; Amsterdam 1991); M. Smits-Veldt, *Een baljuw in opspraak* (Literatuur en maatschappij in de zeventiende-eeuw, 2; Muiderberg 1983); Ch. de Cock van Kerckwyck, *Pest-basiliscus, En verduysterde liefde in des werelts laten avondt-stondt; met een by-gevoegde ontmaskerde pest-mom, Of klare waeachtige Beschrijvinge der Pestilentie; wechnemende met eenen des selfs al te groote ingebedde Grouwsaemhey* (’s-Hertogenbosch, bij Stephanus Du Mont, 1668), 92.

⁶¹ Zie onder meer RANB, L&T inv. nr. 97, concept-dorpsreglement Eersel 17-12-1766; SANOB, OAV inv. nr. II-B4, f 12, 16-4-1711.

⁶² Staten-Generaal 24-1-1725, Reglement op de salarissen van vorsters en deurwaarders. *GP VI* 1183.

⁶³ SANOB, OAV, inv. nr. II-C6, Stukken betreffende het vorsterambt 1715-1727: concept-reglement c. 1740.

⁶⁴ Rooijakkers, *Rituele Repertoires*, 326-331.

⁶⁵ Panken en Van Sasse van Ysselst, *Beschrijving Bergeijk*, 399; RANB, AKP inv. nr. 25, f 281, Aanstelling door Crommon 10-3-1674 bij provisie in het vorsterambt van Bakel aan Frans Francis van Hout; SANOB, OAV, inv. nr. II-C6, Stukken betreffende vorsterambt 1715-1727.

⁶⁶ Zo stelde artikel 12 van de costuymen Bergeijk dat de schepenen gewoon waren om “ten genechte (de rechtstag) te drinken 5 of 6 guldens, min oft meer nadat het proces groot is, welke de appellant moet verleggen op de cost van ongelijck.” (Panken en Van Sasse van Ysselst, *Beschrijving Bergeijk*, 104.

⁶⁷ Staten-Generaal 1-4-1660, ‘Reglement, op de Politijcque Reformatie in de Meyerye van s Hertogenbosch, ende andere Quartieren van gelijcke natuyre, onder de Generaliteyt gehoorende’, onder andere opgenomen in Paulus Scheltus, *Kerkelijk Placaatboek*, eerste deel (’s-Gravenhage 1722) 9-23.

⁶⁸ Staten-Generaal 2-10-1654, ‘Plakkaat jegens degenen die het ambt van de secretarissen in Brabant onderkruipen’, *GP II* 1483.

⁶⁹ Panken en Van Sasse van Ysselst, *Beschrijving Bergeijk*, 158.

⁷⁰ Staten-Generaal 20-9-1724, regeling tot terugdringen financieringstekort in de dorpen in de Meerij. *GP VI* 1163. Het banket mocht conform een resolutie van de Raad van State van 20-10-1733 maximaal 60 gulden kosten (J.C. Santvoort, *Manuaal of Woordenboek, alleen betrekkelyk tot alle de Rekeningen van de Steeden Vryheden, en Dorpen in de vier Quartieren van de Meyerye van ’s-Hertogenbosche* [etc.] (’s-Hertogenbosch, bij Hendrik van Irhoven, 1741). Twee delen in één band, 44-45.

⁷¹ J.J.M. Heeren, ‘Het oude stadhuis van Helmond’, *Taxandria* 28 (1921) 230-242.

⁷² Rooijakkers, *Rituele Repertoires*, 212.

⁷³ De Cock van Kerckwyck, *Pest-Basiliscus*, 53; *Den Verkeerden hemel Voor de deur-waerders, boere-plagers, Bloetsuypers, en andere quade Christenen, gesamentlijck in een Visioen verschenen by D.F.D.Q. Vermakelijck ende gheneughlijck om te lesen*. Gedrukt tot voordeel van de Goede, ende nadeel van de Quade, in’t Jaer van de Rekening der Maenden. [c 1611] [Kn. 1927].

- ⁷⁴ Rooijakkers, *Rituele Repertoires*, 225-226, al noemt hij de vorster niet.
- ⁷⁵ Staten-Generaal 24-6-1727, RANB, L&T 79.
- ⁷⁶ ARA, RvSt 779, ingekomen brieven mei-juni 1727. Bericht van Mr Daniel de Lobell, Pero de Cassemajor en Johan de Jongh (in antwoord op Raad van State 10-2-1726, gepresenteerd 4-6-1727) rakende de Meijerij van 'sBosch, No 14, punt 10.
- ⁷⁷ W.J. Formsma, *De archieven van de raad en rentmeester-generaal der domeinen en der leen- en tolkamer in stad en Meierij van 's-Hertogenbosch* ('s-Gravenhage 1949) 17.
- ⁷⁸ Staten-Generaal 25-6-1727, in J.C. Santvoort, *Manuaal*, 'voorberigt', f 4-4v.
- ⁷⁹ ARA, RvSt inv. nr. 779, ingekomen brieven mei-juni 1727. Bericht van Mr Daniel de Lobell, Pero de Cassemajor en Johan de Jongh, rakende de Meijerij van 'sBosch, punt 9.
- ⁸⁰ SANOB, OAV II-C4, Stukken betreffende traktement officieren, 1727.
- ⁸¹ Ibidem, derde omslag, memorie Gijsbert en Gerard de Jong senior en junior, zoals op 16-11-1727 naar de Staten-Generaal gezonden.
- ⁸² SANOB, OAV inv. nr. II-C6, Kopie Reglement van den vorster tot Schijndel, 7-6-1715.
- ⁸³ RANB, Archief classis Peel- en Kempenland (P&K), inv. nr. 14, acta 1-2-1730, art 7.
- ⁸⁴ SANOB, OAV inv. nr. II-C6, concept rekest officieren Peelland, 1739.
- ⁸⁵ Ibidem en RANB, L&T inv. nr. 94, f 41-45v, 9-6-1756.
- ⁸⁶ Leen- en Tolkamer 9-6-1755 meldde resoluties met betrekking tot de vorster van Boxtel en Liempde (1-5-1745), Moergestel (24-8-1752), Loon op Zand (19-12-1752), Someren en Asten (4-2-1755), Den Dungen (15-11-1756), Borkel en Schaft, in relatie tot Bergeijk (29-12-1756), Sint-Oedenrode (18-6-1757), Nuenen, Gerwen en Opwetten (12-12-1757). RANB, L&T inv. nrs. 95, f41-45v; 96v-100v; 101-105; 170-175v; 247v-254. Er zouden hierna nog veel plaatsen volgen.
- ⁸⁷ C. Weijters, 'Het ambt van vorster in Tilburg voor 1795', *Actum Tilliburgis* 4 (1973) 17-28, spec. 23-24. Met dank aan Cees Faber.
- ⁸⁸ GA'sH, RA inv. nr. 128-02, attestatie van een twintigtal ingezetenen van Veghel, Veghel 29-10-1754.
- ⁸⁹ Ibidem, intendit van stadhouder Otto Juyn.
- ⁹⁰ SANOB, OAV inv. nr. II-B6 f 290v, 3-5-1756.
- ⁹¹ Ibidem, f 292v, Staten-Generaal 16-12-1756.
- ⁹² GA'sH, RA inv. nr. 127-04, verklaring Jan Janse Schoenmaker e.a., Schijndel 27-2-1750. Over Gerbrandts senior: SA'sH, RA 137-28 en Doop- trouw- en begraafboeken 72 d.
- ⁹³ A.R.M. Mommers, *Brabant van generaliteitsland tot Gewest* (Nijmegen 1953) II, 403; *Sententiën van de Raad van State tegen Cornelis Mol, Hendrick Hanswijck en Lambert Roosmalen, pagters tot 's Hertogenbosch, gesententieert den 9. 11. en 12 october 1717* ('s-Gravenhage, Paulus Scheltus, 1717). (Kn. 16369.)
- ⁹⁴ W. Heesters, *Schijndel, Historische verkenningen* (Waalre 1984) 98-103, 145-151; H. Bots, J. Matthey, M. Meyer, *Noordbrabantse studenten 1550-1750* (Tilburg 1979) 397.
- ⁹⁵ AKP, P&K inv. nr. 4, 24-9-1748, art 5. Petrus Grootveldt is de auteur van *Toxandria Male Feriata, Of het Bedryf en de Woede Van Jobel Abbadon in de Majorje van 's- Hertogenbosch, ter gelegenheid van 't zoo genaamde Roomsche Jubel-Jaar MDCCLI* [etc.] ('s-Hertogenbosch, Antoni van Beusekom, 1752). Dit boek bevat een felle aanval op filopapistische Meijerijse protestanten, "HEULDERS met het PAUSDOM (...); een geslagte, dat deeze bastaardt aarde in meenigte voedt, een geslagte, waar aan de DUIVEL het meerendeel der Triumphen op het regt HERVORMDE Weezen verschuldigt is" (41).
- ⁹⁶ Heesters, *Schijndel*, 148-1149.
- ⁹⁷ Panken en Van Sasse van Ysselt, *Beschrijving Bergeijk*, 130.
- ⁹⁸ SAREK, OAB inv. nr. 9 (resoluties 1726-1762) nr. 10 (resoluties 1762-1770), nr. 25, stukken betreffende een proces voor de Leen- en Tolkamer te 's-Hertogenbosch, 1759-1767.

RANB, L&T inv. nr. 1-14, notulen 1749-1767; inv. nrs. 92-97, registers van brieven gericht aan de Raad van State 1742-1769; inv. nrs. 104-105, memoriën 1759-1766; inv. nr. 117, register van uitgegane brieven van de leenmannen alleen 1743-1786. RANB, Archief van de Raad en Rentmeester Generaal der domeinen, inv. nr. 33-37, berichtenboeken 1751-1765.

⁹⁹ RANB, L&T 1, f 261-262v, 28-9-1751.

¹⁰⁰ RANB, L&T, inv. nr. 2 f 263-266, 5-10-1751.

¹⁰¹ Overgenomen in Panken en Van Sasse van Yssel, *Beschrijving Bergeik*, 152-163. Op zich was een onkostenvergoeding voor vuur en licht, zoals in alle dorpen, conform de regels (in Bergeijk art 36 van het reglement).

¹⁰² RANB, L&T 1, f 276v-280v, 2-11-1751.

¹⁰³ L&T inv. nr. 1, f199-301v.

¹⁰⁴ L&T, inv. nr. 2, f 47-50, 25-7-1752 (verwijst naar de resolutie van de Staten-Generaal van 27-4-1752).

¹⁰⁵ ARA., Archief stadhouderlijke secretarie, inv. nr. 346, brief van anonieme schrijver (mogelijk pensionaris Antoni Martini) medio 1759.

¹⁰⁶ Panken en Van Sasse van Yssel, *Beschrijving Bergeik*, 129, 177.

¹⁰⁷ Santvoort, *Manuaal*, 11v.

¹⁰⁸ RANB, L&T inv. nr. 80, Raad van State 18-1-1732.

¹⁰⁹ RANB, L&T inv. nr. 62, 'Remonstrantie, of Memorie van soodanige Gravamina, of Beswaaren, als de Secretarissen van de vier Quartieren der Meyerye van 's Bosch (...) in haar respectieve Ampten hebben geleeden (...)', in handen gesteld van de Leen- en Tolkamer 27-2-1754.

¹¹⁰ RANB, L&T inv. nr. 94, register van brieven aan de RvSt 1756-1758, f 355-362v, 28-11-1758.

¹¹¹ Panken en Van Sasse van Yssel, *Beschrijving Bergeik*, 149-151.

¹¹² Kappelhof, *Belastingheffing*, 157.

¹¹³ Ibidem, f 1-8, 14-2-1756. Zie ook 'Sijnere Remonstrantie, en nedrigh verhoog, aan haar Ed. Mog. de Heeren Raaden van State der Vereenigde Nederlanden (...) van wegens de Gecommitteerden van het Quartier Peelland', overgegeven 23-5-1716 (SANOB, OAV inv. nr. II-C7, p. 8); en bovendien Raad van State 21-10-1738 (RANB, L&T inv. nr. 80).

¹¹⁴ RANB, RvB inv. nr. 333, "Memorie voor de Heeren Commissarissen vanden Rade van Brabant", circa 1688.

¹¹⁵ SAREK, OAB inv. nr. 9, f 74-75, 15-7-1755.

¹¹⁶ RANB, RvB, inv. nr. 447, dos. nr. 253. GA'sH, RA 089-03.

¹¹⁷ N. Elias, *Het Civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken* (2 dln.; Amsterdam/Antwerpen 1982) (oorspronkelijk titel: *Ueber den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, (Basel 1939; tweede uitgave Bern/München 1969) II, 120, 123).

¹¹⁸ Heide Wunder, 'Finance in the 'Economy of old Europe': The Example of Peasant Credit from the Late Middle Ages to the Thirty Years War', in: Peter-Christian Witt, *Wealth and Taxation in Central Europe. The History and Sociology of Public Finance* (Spa/Hamburg/New York 1987) 19-47; Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States* (Cambridge (Ma)/Oxford 1990) 85.

¹¹⁹ Alain Guery, 'Le roi dépensier. Le don, la contrainte, et l'origine du système financier de la monarchie française d'Ancien Régime', *Annales E.S.C.* 39 (1984) 1241-1269; Myron P. Gutman, *War and Rural Life in the Early Modern Low Countries* (Assen 1980) 54-71; Elias, *Civilisatieproces* 123.

¹²⁰ Deze ontwikkeling volgt, met enige vertraging, het beschavingsoffensief in Oost-Brabant zoals dat door Rooijakkers, *Rituele Repertoires* is beschreven.

¹²¹ Rooijakkers, *Rituele Repertoires*, 108.

¹²² Dit gegeven komt overeen met het proces elders in Europa dat door Foucault wordt omschreven als de vorming van een seculier politiek 'pastoraat'. Zie Colin Gordon, 'Government rationality: an introduction', in: Graham Buchell, Colin Gordon, Peter Miller (red.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality* (Londen 1991) 1-51.